

TONIN NARAÇI
MISIONARËT
POEZITË E RINISË, PROZAT E MOSHËS DHE VËZHGIME

BOTIMET TOENA

TONIN NARAÇI

MISIONARËT

Poezitë e rinisë, prozat e moshës dhe vëzhgime

THE MISSIONARIES

Youth poetry, golden age prose and observations

BOTIMET TOENA

Tiranë, 2019

Sponsorizues Maralba & Andi

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Sonila Kapo

Korrektore letrare: Petrina Ago dhe Majlinda Bami

Kopertina dhe përkujdesja grafike: Elsa Hajderaj

Pjesët në anglisht: Maralba Naraçi Jani

Në kopertinë: Shtatore në ar dhe fildish e Zeusit në tempullin Olimpia.

(Statua in oro e avorio dello Zeus nel tempio di Olimpia. "Terra di dei e di eroi". Archeo monografie.

Anno VII, nr.1, Milano, 1998, p.96. DE AGOSTINI - RIZZOLI PERIODICI.)

ISBN 978-9928-277-40-4

© Autori

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi me asnjë lloj mjete apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA

Rr. "M. Gjollështa", K. Postare 1420, Tiranë

Tel.: + 355 4 22 40 116

Email: redaksia@toena.com.al

botimet.toena@gmail.com

www.toena.com.al

KUSHTIM

*Prindërve tanë të mirë;
Maritës, shoqes sime të jetës
dhe fëmijëve të dashur,
Maralba e Andi.*

DEDICATION

*To our good parents;
my wife Marita
and our dear children,
Maralba and Andi.*

Falënderime

Falënderime për dashamirët që patën mirësinë të më ndodhen pranë në hartimin e nënkapitujve 3.3.1.A. (prof. dr. David Luka); 3.2.3.5 dhe 3.2.3.6 (dr. Naim Laçej); si dhe për bujarinë e pedagogëve të Universitetit “Luigj Gurakuqi” të Shkodrës, prof. dr. Njazi Kazazi dhe studiuesin Nadir Zhabjaku. Gjithashtu, falënderoj po aq përzemërsisht edhe biografen dr. inxh. Zenepe Dibra.

Thanks

I would like to thank my dear friends who very kindly helped in the design of subchapters 3.3.1.A. (prof. dr. David Luka), 3.2.3.5 and 3.2.3.6 (dr. Naim Laçej). I would also like to express my thanks to prof. dr. Njazi Kazazi and researcher Nadir Zhabjaku, pedagogues of Shkodër University “Luigj Gurakuqi”, for their generosity. My wholehearted thanks go also to the biographer dr. eng. Zenepe Dibra.

PARATHËNIE

Sa mund e djersë i duhet njeriut që të ndërtojë jetën e vet!

Në këtë mënyrë na erdhi më për mbarë ta shprehim me pak fjalë e thjesht qysh në krye të kësaj parathënieje të shkurtër idenë themelore që përçon te lexuesit dr. Tonin Naraçi përmes librit të tij “Misionarët”.

Kjo krijimtari buron nga zemra dhe mendja. Filozofia e saj është e kuptueshme dhe e dashur.

Përgjithësisht, secili nga ne, qysh në fazën embrionale, përfaqëson një krijesë të veçantë ku shpresohet që të përfshihen të mbrytura dhe në harmoni me njëra-tjetrën drita e shpirtit me dritën e prirjeve të dobishme njerëzore. Megjithatë, sa mund e djersë i duhet njeriut që të ndërtojë jetën e vet!

E, pra, ashtu si mendon edhe autori, secili prej nesh, bash në zanafillën e jetës, pajiset së paku me njërën prej prirjeve të mbara jetësore, si janë: aftësitë fizike, praktike, medituese, filozofike, predikuese, artistike, shkencore etj., me qëllim përmbushjen dhe përligjen e qenies njerëzore. E, prapëseprapë, nëpërmjet sa e sa sakrificash të hirshme i duhet njeriut të përshkohet që të ndërtojë tërësinë e vlerave morale të bashkësisë!

Jeta ka dëshmuar dhe do të vazhdojë të dëshmojë edhe për shumë kohë se virtyti (e mira) ndiqet hap pas hapi nga vesi (e keqja). Prirja shkatërruese (vesi, e keqja), shpeshherë paraqitet e paparashikueshme në kahun e saj. Qëllon që ajo të shpërthejë marrëzisht, të kërkojë ngadhënjimin domosdoshmërisht, të pasurohet urgjentisht dhe të sundojë përfundimisht. Vërtet mund të besohet se qenia jonë arrin të shndërrohet në një fuqi kaq shkatërruese? Mjerisht, po! Burgosi shpirtin e saj dhe e keqja vjen ngjat në çast. Ndërsa zgavra e parzmës fatkeqe gëlltit vesin me ngut, po me aq ngut i jep vetvetes natyrë të dytë.

Ngjet çnatyrimi?... Po!...

Ai që përvetëson vesin, atë e shqyrton shkurt, sepse e keqja s'ka filozofi; e përthith shpejt, sepse t'miklon; e rrok fort pse ngjan se t'çlodh.

Ja që, për çudi, u lindëm me të gjitha aftësitë e mira që kërkon jeta tokësore! Mandej... eh... ato në thelb nuk përfaqësojnë zotësinë tonë të vërtetë. Ato janë thjesht dhunti të natyrës. Atëherë, cila bindje e energjishme, çfarë veprimtarie frytdhënëse i jep të drejtën njeriut për t'u nderuar dhe për t'u çmuar?

Fatmirësisht, mbarë gjindja, në një mënyrë a në një tjetër, e kupton se merita e njeriut qëndron në zhvillimin e përsosjen e prirjeve të hirshme dhe në vendosjen e tyre në harmoni me shpirtat njerëzore. Mirëpo kjo ndjesi fisnike nuk mjafton vetëm të kuptohet dhe të pranohet si visar i çmueshëm. Ajo lëshon zërin prore që, së pari, të mishërohet në vetën tonë e, natyrisht, të ngjizet në fëmijët tanë që në moshë të njomë. Autori mendon se këtu qëndron vështirësia jonë serioze, përmblihet dhe zgjidhet gjithçka: te përpjekja që bëjmë ne për të ndihmuar në bulëzimin e ndjesisë fisnike, mundësisht qysh në kohën e duhur dhe për të ndihmuar që kjo ndjesi fisnike të lulëzojë e të na japë fryte të shëndetshme.

Poezitë, tregimet e novelat, si dhe vëzhgimet e këtij libri priren të na nxisin besimin se të gjithë pa përjashtim kemi mirësinë që të lindim së paku me njërën nga prirjet e hirshme. Gjithsesi, sado vonë, prirja e mbarë pret të zgjohet dhe të vihet në harmoni me shpirtin. Autori mendon se kjo ndjenjë e madhe, kjo vetëdije e kthjellët në fund të fundit na bind se nuk ka rrugë tjetër përveçse të ndjekim gjurmët e të urtit mundimtar, i cili përpiqet t'na bëjë me dije se e kemi detyrim që edhe forcën e vesit, pra shenjën negative (qoftë ajo në veten tonë apo te të tjerët) ta shndërrojmë në shenjë pozitive, pra në energji virtyti, në vlerë njerëzore. Përvoja milionavjeçare na ka bindur se egërsia te njerëzit mund dhe duhet të zbutet, dhe të drejtohet kah bujaria.

Ndërsa lexojmë librin "Misionarët" na duket sikur dëgjojmë gjithherë thirrjen "Le t'u trashëgojmë brezave pjesët më të ndritshme të jetës sonë, të cilat i zbuluam në kohë të vështira, sidomos në çastet më kritike. Le të njihen pasardhësit tanë edhe me gabimet e fajet tona, që në shumicën e rasteve shkamë ndër ta të ngucur nga rrethana të gjithfarëllojshme,

por edhe sepse nuk dinim se ç'bënim. Le t'u shpjegojmë fëmijëve tanë, përmes rrojtjes sonë, se bindja për mrekullinë e virtytit (të së mirës, e pranuar dhe e dhuruar në mënyrë të vullnetshme), si dhe vetëdija për pasojën e vesit (e së keqes, të shmangur pa bujë dhe pa e lënduar atë) na orientojnë drejt përsosjes. Le ta shqyrtojnë gjithnjë edhe më mirë, sidomos ata që do të vijnë kohë pas kohe, të vërtetën e madhe, se GJITHËSIA jonë, pambarimisht në gjerësi dhe në thellësi, rezervon përherë vlera të pafundme për njerëzimin. Kjo pafundësi hapësinore dhe lëndore, na jep zemër, i jep forcë dhe shpresë dëshirës sonë të bukur, jo vetëm për të kërkuar dhe zbuluar pareshtur dhuntitë e kësaj GJITHËSIE, por që të kemi edhe meritën për t'u renditur nëpërmjet mundit tonë krijues si shëmbëlltyra të këtyre dhuntive. Përpjekjet tona të amshueshme (mendimi ynë i mbarë dhe djersa jonë e hirshme) në kërkim, zhvillim dhe zbatim të përhershëm të vlerave të panumërta ripërtëritëse, i japin kuptim jetës sonë tokësore, i japin kuptim të madhërishtëm vazhdimësisë së jetës së njerëzimit”.

Sa mund e djersë i duhet njeriut që të ndërtoje jetën e vet të mbarë!

Prof. dr. Njazi Kazazi, Nadir Zhabjaku (hulumtues)

INTRODUCTION

*How much effort and sweat is needed to build human lives! This statement is the easiest way to succinctly summarise from the start the fundamental idea that dr. Tonin Naraçi conveys to the readers in his book “**The missionaries**”.*

His creativity flows from the heart and mind. His work’s philosophy is understood and loved.

Generally, each one of us, from an embryonic stage, represents and individual human being, in whom, the light of the soul and human virtues are hoped to be harmoniously intertwined. Nonetheless, how much human effort and sweat is needed to build human lives! As the author of this book believes, in the beginning of life, each one of us is equipped with at least one of the beautiful human abilities, such as: physical, practical, meditation, philosophical thinking, preaching, artistic, scientific ability, etc; abilities which in a way justify the very existence of the human being. Despite all these, the human being has to go through numerous sacrifices in order to build the entirety of a community and nation’s moral values.

Life has proven and will continue to testify for a long time that virtue (goodness) is followed in every step by vice (evil). Vice and evil will often surface unexpectedly. At times they explode insanely, seeking victory, riches and power to rule at all cost. Can it really be true that the human being is capable of becoming such a destructive power? Regrettably, yes. When evil is captive, it tends to get closer to the human beings. As vice gets rapidly accepted by the human being, with equal speed, the human being acquires a second nature.

Is denaturation possible? Yes!

When human beings embody vice, they don't think too hard about it, because vice has no philosophy; humans take in vice quickly because it attracts them and appears to offer some relief.

Surprisingly, we were born with all the good qualities needed in life. Then... alas, the existence of such qualities cannot really be attributed to the human beings. Such qualities and virtues are simply a gift of nature. So, what are the human convictions, what are the human acts which would allow us to be considered esteemed and valued members of society?

Fortunately, all human beings, in various ways, have a common understanding that human virtue lies in the promotion and perfection of positive tendencies that we possess and furthermore in harmoniously intertwining such tendencies with the human soul. However, it is not enough to for this noble feeling to be simply understood and accepted as a precious treasure. First of all, it needs to be personified in us, and then naturally be passed on to our children from an early age. The author believes that a major difficulty as well as a solution to everything rests in our difficult strive to find nobility, possibly at the right time, in our efforts to allow such noble feelings to flourish and come to fruition.

The verses, stories, novels and observations contained in this book aim to give us confidence that, without exception, some positive tendencies exist in us all.

Therefore, no matter for how long, latent virtuousness awaits to be discovered and be given the chance to live in harmony with the human spirit. The author believes, that having such a strong belief, ultimately leads us to accept that there is no other way but to follow in the footsteps of elderly wise men who endeavor to show us that it is our duty to make efforts to alter vice into virtue, transform negative aspects into positive human values (within us and in others). Life experiences in general testify to the fact that, human savagery can and should be tamed and turned towards nobility.

Reading the book "The missionaries" it is as if you hear the cry "to allow future generations inherit the best part of our lives - a life shaped at critical times of difficulty. Let's reveal to the offspring our inadequacies and errors - errors mostly circumstantial and also triggered by not knowing

what we were doing at the time. Our lived experiences will introduce our children to the idea that the miracle of virtue (virtuousness, willingly given and accepted) as well as an awareness of the consequences of evil (which best be avoid without recourse to revenge) will ultimately steer us towards perfection. It would be wise to fully consider and to better understand that our endless Universe will always present good human values and virtues to the mankind. This myriad of virtues gives us strength and hope not only to seek and discover the virtues of the Universe, but also to portray ourselves as a reflection of such virtues. Our life on earth makes full sense because of our eternal efforts (our gracious strive and sweat) in our search to develop and apply regenerative values”.

How much effort and sweat is needed to build human righteous life!

Prof. dr. Njazi Kazazi, Nadir Zhabjaku (researcher)

ABOUT THE AUTHOR

Tonin Naraçi, doctor of sciences (PhD Science) was born in Durres in 1938. His primary education was in Shkodër. In 1956 he finished his secondary education studies at the Medical Polytechnic in Tirana. He graduated from Tirana University (UT), Faculty of Natural Sciences (Department of Pharmacy) in 1965. His PhD was undertaken in front of a special chemistry commission. A substantial part of his thesis was then successfully re-experimented in the Department of Pharmaceutical Sciences in Florence, in April 1994, where dr. Tonin Naraçi was invited as a research fellow. During 1969-2017, he published numerous research studies (mainly in the field of chemical analysis and history of medicine and pharmacy in our country) in various scientific journals and professional conferences in Albania. He has published five monographs. In addition, he presented some of his work in professional conferences abroad. He was entrusted with the foundation of Shkoder Laboratory of pharmaceutical and chemical analysis in 1972. He remained the head of this institution for about 25 years.

Dr. T. Naraçi was a member of the dissertations panel in the Faculty of Medicine (Pharmacy Department) of Tirana University. Literary publication started in 1960. Initially, he published poems (rhymes and poems) in the literary section of the newspaper “Youth Voice” and “Light” as well as in the third volume of the book “The first rays” organized as a competition by the literary board of the Palace of Culture “Ali Kelmendi” in Tirana. During 1997-2016, he published prose (stories, novels, etc) in journals such as “Following You”, “The Christian Family” and “Our ray” - (publications of UCIP, International Catholic Union of the Press in

Geneva, Shkodër branch, Albania) and also publications in their fields. T. Naraçi also published in periodical books entitled “The pen of Shkodra” prose, (volume 2, 2016), prose and poetry (volume 3, 2017). He was a member of the working group for the “Shkoder Encyclopaedia” published by dr. eng. Zenepe Dibra volumi 1, 2015; volumi 2, 2016). He is a member of Shkoder’s association of writers.

On 21st July 1988, he was awarded the medal for “Good services to the country” by the People’s Assembly of the Socialist Republic of Albania, decree number 7236. This award refers to: “... the contribution given to raise the standards of pharmaceutical services and the role he played in implementing new methods...” On the occasion of the 100th anniversary of Albania’s Independence, dr. Tonin Naraçi was awarded the “Certificate of Gratitude” by the Albanian Order of Pharmacists.

Professional monographs by the author:

1. *Manual for Chemical-Pharmaceutical Analysis*. Publishing House “8 NËNTORI”, Tirana, 1982.

2. *Contribution to the Analysis of Aromatic Primary Amines in the presence of Natural Lignin*. Publishing House UT (essential summary of the material), Tirana, 1989. The full material is archived in the Science Library of the Faculty of Medicine (UT) with the serial number 615.4 (021), N. 279; Nr. Inv. 70965.

3. *The optimal time for preserving medicines (co-author)*. Publication of Shkodër Nderfarma; Shkodër, 1991.

4. *Manual for Refractometric Analysis*. Publishing House ALBIN, Tirana, 1998.

5. *Historical data about Albanian traditional medicine and pharmacy up until the 18th Century and documented pharmacy in Shkoder (1800-2005)*. Publishing House TOENA, Tirana, 2009.

Compiler dr. eng. Zenepe Dibra

KONTRIBUTI I T. NARAÇIT NË ORGANET E BASHKIMIT KATOLIK TË PUBLICISTËVE SHQIPTARË

T. Naraçi është anëtar në UCIP.

Në pajtim me kërkesat e UCIP-it (Union Catholic International of the Press - Union Catholique Internationale de la Presse - Bashkimi Katolik Ndërkombëtar i Shtypit) u formua Bashkimi Katolik i Publicistëve Shqiptarë pranë Katedrales (Arqipeshkvisë) Shkodër. Formimi i kësaj shoqate u bë në mjediset e Katedrales, më 10.7.1997. Ky grupim përfshinte meshtarë, studentë, mësues, studiues, pedagogë të Universitetit “Luigj Gurakuqi” (doktorë, profesorë), piktorë, gazetarë etj. Shoqata botoi disa revista, si: “Mbas Teje”, “Drejt Jetës”, “Familja e Krishterë”, “Rrezja jonë”, “Phoenix”. Të gjitha botimet u drejtuan dhe u financuan nga meshtari Dom Ndoc Nogaj. Ata që përmes shkrimeve të tyre dhanë ndihmesë të mirë në këto revista u pajisën nga UCIP-i me Kartën Ndërkombëtare të Shtypit (International Press Card) të shoqëruar nga një fletë falënderimi të firmosur nga sekretari i përgjithshëm i unionit Joseph Chittilappilly, si dhe nga koordinatori M. Geisser.

T. Naraçi gjatë viteve 1996-2010 ka kontribuar në 50 numra të revistave tona:

I. Në revistën “Mbas Teje” me dyzet e një shkrime, ose pjesë të këtyre shkrimeve, botuar gjatë viteve 1996-2010, në numrat 43, 51-56, 62-66, 72-73, 75-78, 84-85, 87-90, 130-133, 143-144, 149-150, 152, 58-60, 155, 157-160.

II. Në revistën “Familja e krishterë” me shtatë shkrime, botuar gjatë viteve 1996-1998, në numrat 16-21 e 23.

III. Në revistën “Rrezja jonë” me dy shkrime, botuar gjatë vitit 2004 në numrat 1(17) dhe 4(20)

Në këta pesëdhjetë numra të revistave tona autori ka publikuar jo vetëm tregime e novela me interes për familjen shqiptare, por edhe mjaft shkrime divulgative në fushën shëndetësore, me vlerë praktike për të gjitha moshat, por kryesisht për rininë. Gjithashtu, ka publikuar të dhëna historike për mjekësinë tradicionale shqiptare deri në shekullin XVIII, përfshirë edhe figurat mjekësore pellazge-ilire; për shfaqjen në gjuhën pellazge-ilire të gjurmëve të mjekësisë antike tradicionale; për rolin e klerit tonë në formimin e kombësisë shqiptare, për historinë e farmacisë së dokumentaur në Shkodër gjatë viteve 1800-2005 etj.

Sqarojmë se UCIP-i, me qendër në Gjenevë, u themelua më 15 dhjetor 1927. Një nga presidentët (Günther Mees, 1997) shkruan: “Sipas të gjitha gjasave, UCIP-i është sot organizata më e madhe e gazetarëve, e botuesve dhe e profesionistëve në gazetari dhe komunikacion... Duke pasur si qëllim të ndihmojë asamblenë e bashkësisë njerëzore për të jetuar denjësisht dhe të lirë”.

Bibliografi:

1. Günther Mees, “UCIP-i feston 70-vjetorin e tij”, revista “Familja e Krishterë”, Nr. 19, qershor 1997, f. 26.

2. Nogaj, Dom N., “Shtypi katolik shqiptar 1991 - nëntor - 2001; Shkodër, 2001, f. 71-83, 215-222, 224-227, 231, 233, 235, 258-262.

3. Nogaj, Dom N., “Rinia në liri fetare, 1990 - Shkodër - 2010; Shkodër, 2010, f. 113, 116, 117.

Dom Ndoc Nogaj

Drejtues i organeve të Bashkimit Katolik të Publicistëve Shqiptarë, pranë Arqipeshkvisë Metropolitane Shkodër.

Shkodër, maj 2010

*THE CONTRIBUTION OF T. NARAÇI IN THE PUBLICATIONS
OF THE CATHOLIC UNION OF ALBANIAN PUBLICISTS*

T. Naraçi is a member of UCIP.

The Catholic Union of the Albanian Publicists was founded in accordance with the requirements of UCIP (International Union of the Catholic Press-Union Catholique Internationale de la Presse-Bashkimi Ndërkombëtar i Shtypit Katolik) in Shkodër Cathedral. The association was established in the Cathedral premises on 10th July 1997. This group included priests, students, teachers, researchers, pedagogues of “Luigj Gurakuqi” University (doctors, professors), painters, journalists, etc. The Association published several magazines, such as “Following You”, “Towards Life”, “The Christian Family”, “Our ray”, and “Phoenix”. All of these publications were funded and led by the priest Dom Ndoc Nogaj. Those who made a good contribution through their writings for these magazines were given the International Press Card by UCIP. This was accompanied by a thank you letter signed by the general secretary of the Union, Joseph Chittilappilly and the coordinator M. Geisser.

During 1996-2010 T. Naraçi contributed with 50 articles published in three magazines:

1. In the publication “Following You”, he wrote 41 articles during 1996-2010, publications number 43, 51-56, 58-60, 62-66, 72-73, 75-78, 84-85, 87-90, 130-133, 143-144, 149-150, 152, 58-60, 155, 157-160.

2. In the publication “The Christian Family”, he wrote seven articles, published during 1996-1998, publications number 16-21 and 23.

3. In the publication “Our ray” he contributed with two pieces, published in 2004, publications number 1(17) and 4 (20).

In these 48 publications, the author published not only novels and stories of interest for the Albanian family, but also a number of divulgate articles in the field of health, with practical values for all ages, and particularly the young. He has also published articles about historical records of traditional Albanian medicine until the 18th century A.D., including pelasgian-illyrian medical personalities until second century B.C.; about the existence of traces of ancient and traditional medicine in the verbal pelasgian-illyrian language; about the role of clergy in the formation of Albanian nationality and the history of documented pharmacy in Shkoder during 1800-2005, etc.

For clarification, UCIP, based in Geneva, was founded on 15th December 1927. One of its presidents (Günther Mees, 1997) states that “In all probability, UCIP is today the largest organization of journalists, publishers and professionals in the field of journalism and communication... aiming to help the human community to live in dignity and freedom.

Bibliography:

1. Günther Mees, “UCIP celebrates its 70th Anniversary”, “The Christian Family” magazine, number 19, June, 1997, p. 26.

2. Nogaj, Dom N., “Albanian Catholic Press 1991-November -2001”; Shkoder, 2001, p. 71-83, 215-222, 224-227, 231, 233, 235, 258-262.

3. Nogaj, Dom N., “Youth in religious freedom, 1990-Shkoder-2010”; Shkoder, 2010, p. 113, 116, 117.

Dom Ndoc Nogaj

Head of the Catholic Union of Albanian Publicists, near the Metropolitan Archdiocese of Shkoder.

Shkoder, May, 2010.

KAPITULLI 1

Poezië e rinisë

TOKËS SIME¹

Të due, o tokë,
jo veçse jam yt bir.

Dikur dikush pat thanë
nga e zeza smirë
se s'ke kurrgjâ në gji
veç shkamb e gur.
Pra bash pse je kështu të due, o tokë,
me shkrepë si bilur,
se e di fort mirë:
Shkambijt' e tu
janë mâ të çmueshëm
se gur't e xhevahirtë,
t'lakmueshmit guraleca!
Me t'cilët, dihet, blihet dhe i dohti.
Por shpatit tand kur ngjitet vdes i dohti.
Prandaj të due o tokë,
o shkamb, o vend i lashtë!...
Ti sa mâ fort m'jep zemër,
Mâ fort prirem me dashtë!...

¹ Botuar në gazetën letrare “Drita”, Tiranë, prill 1963, me titullin “Atdheu”.

Ç'KENI MOJ ÇUPA...¹

Ç'keni moj çupa që kaq me zjarr
edhe bisedës mâ të parandsishme
doni t'i jepni gazin e mârrë...,
tinguj bilbili,
andje idili,
sot, sidomos,
mbushun ngado plot diell prilli.

Ah, tash kuptoj!
Ju cicëroni,
dhe s'ka sesi ju të stononi,
se para jush pamja e larme
dhe e gjelbra partiturë
me mija e mija pentagrame rrezesh
gjithkrah âsht thur.

Mes jush dëgjoj një melodi...
E shkroi pranvera me 'i bisk të ri,²
si di ajo me fantazu' ...
Hartoi ndjesia një vals të ri
për dashuninë,
me nota t'freskëta
për ju!

¹ Botuar në gazetën letrare "Drita", Tiranë, prill 1963.

² Me 'i bisk të ri - me (një) bisk të ri.

AI QË NUK PIKTUROI DEGËN E ULLINIT¹

Kur ty, o mjeshtër², t’thanë me pikturue
 një degë ullini,
 simbolin tonë njerëzor,
 ti nuk u gjegje “po”, pra kurrsesi.
 Oh, jo, se paqe n’botë s’dëshiroje...
 Eh, si ti nuk e doje!
 Ti paqes i përket³ dhe ajo prorre⁴
 mbi varr e hirshme t’rri
 kunorë,
 stoli.
 Pra, ti,
 që qysh në fëmëni
 n’delikatesë s’të hoqi jeta për dore,
 s’ta ngrohu vogëlinë me pamje përrallore,
 pra degë ullini ti nuk pikturove...

Arsyeja është e thjeshtë:
 një degë ullini kurr’ nuk kishe ndeshë;
 Hë, pra,
 me syt’ e tu at’ pemë
 s’të kishte ndodh’ me e pa.

¹ Asokohe redaktori i gazetës letrare “Drita”, I. Kadare, pasi lexoi poezitë “Atdheu”, “Ç’keni moj çupa”, “Ai që nuk pikturoi degën e ullinit”, tha: “Këtë të fundit nuk do ta botojmë sepse do ta keqinterpretojnë”.

² Çi Pai Shi (1863-1957), poet dhe piktor i madh kinez.

³ Çi Pai Shi më 1956 nderohet me çmimin ndërkombëtar të paqes.

⁴ Prorre - gjithnjë.

Kur mbi tryez' ta vunë kopjen e saj
ta prishën terezinë;
por ti
s'njollose fantazinë...
Aq pak lexova un' për jetën tande!
Dhe ajo "pak" më futi në mendime,
më bani me u trandë...

Tiranë, prill 1963

ME TIM ATË

Im at' u plak tashmâ
 edhe pse moshë gjithaq nuk kâ;
 n'sheti¹ me t'birin shihet rrallëherë,
 kur për pushime vjen ai në verë.

Im at' u plak tashmâ,
 edhe pse moshë gjithaq nuk kâ;
 e n'sa pran' djalit burrë fjaloset rrallë,
 me bisht të synit shpesh e sheh me mall.

Dikur për dore e kapte dhe pa prâ²
 diç i tregonte e i gjegjej për çdo gjâ;
 e fantazia e foshnjës shend e verë
 lodronte si një shqerrë.

Si hesht, mendon... e qetë-qetë m'thotë:
 Sa shumë, o bir, kam pa në këtë botë!...
 M' duket se kam mbi shpin' mbi njiqind vjet.
 Po n'prehje mendja tash m'ka ra vërtet!
 S'ka gjâ pse mund m'u desh t'përshkoja shtigjet
 kur shoh se ti urtisht m'i kthen përgjigjet,

¹ N'sheti (theksi bie mbi "i") - në shëtitje.

² Dhe pa prâ - dhe vazhdimisht.

m'i kthen gjithnji me zâ të ngrohtë,
m'i kthen gjithnji me zâ të lehtë.
Dhe don ndo' i herë¹
t'më kundërshtojë me zell,
por hovi i tij në një ofsham² të thellë
fashitet krejt...
E zemra e atit rreh plot dashuni,
gëzon që djali, pra, ia shkoi atij.

Pushojmë në një fron.
Im atë më kujton
at' kohë vogëlie
kur ne bashkë me shkollën
këtu fidanët mbollëm,
që tash na bajnë hije.

Ndërsa vegimet shfaqen
e vijnë prej së largut
dhe kandshëm fladi fryn
e dhele i japin parkut,
tim at' kundroj me andje,
nuk ngopem tue këqyrë

¹ Dhe don ndo' iherë - dhe do ndonjiherë (ndonjëherë).

² Ofshamë - rënkim malli.

teksa i shoh n'fyturë,
përtej çdo rrudh' e thinjë,
të madhin shpirt prindor.

E n'sa sodis përmallshëm
rreth blinit një fëmijë,
pa dashje nëpër mjekër
më sillet njena dorë.

Shkodër, verë, 1962

NË “KAFFE TË MADHE”

MËSUESIT TIM TË MUZIKËS K. GJ.

Kur n’“Kafe t’madhe” ‘i herë¹
me babën tim të mirë
fjaloseshim të qetë,
e blini² aty pranë
shpërndante gjithkrah erë,
s’e pata të vështirë
të njihja një të shkretë
përtej, aty, mënjane.
I strukun, si prej frikës,
kërkonte në ajri³
mësuesi i muzikës
të kapte ‘i melodi.⁴

Të shkojmë, i thashë tim ati,
me të paksa të rrimë.
Jo bir, më tha, s’është rasti,
t’ia prishim tash vetminë.

¹ ‘i here - një (një) herë.

² Blini - pemë e blirit.

³ Në ajri (theksi bie mbi “i”) - në ajër.

⁴ Të kapte ‘i melodi - të kapte një (një) melodi.

Veçse kur erdhi koha,
i vajtëm balla-ballë,
dhe përshëndetjes sonë
iu gjegj me sy plot mall.

Im atë kamerierit
i tha me shumë respekt:
- Ai atje n'vetmi
i ka nga nxansi¹ i vet.

Shkodër, verë, 1963

¹ Nxansi - nxanësi (nxënësi).

MOTIV POPULLOR¹

“Moj e mirë, çerpik me rrema,
dil n’orok² se m’plasi zemra.”

Kështu nisi një bari,
një bari, një djal’ i ri,
me marrë kangën n’çifteli,
shtri mbi bar, për nën qersh.

“Moj e mira, shtat-çetina³,
t’pash’ një ditë n’ato rrypina,
tue mrizue n’ato lugina,
tue lodrue n’ato bashtina⁴.
Po m’je duk’ si rrezja e diellit,
si çel gonxhja e trandafil
shtojzovalle n’gaz të prillit.
E si bora xen⁵ mirfilli
M’u tret fare n’flakt e diellit
ti m’je zhdukë sa t’kam pikasë,
qysh at’herë, moj, s’të kam hasë.

¹ Botuar në faqen letrare të gazetës “Zëri i Rinisë”, Tiranë, 1960.

² Orok - takim [kjo fjalë ndeshet në këngët popullore të Kosovës, si dhe të Shqipërisë (kryesisht në zonën e Dukagjinit), e cila gjendet e përfshirë edhe në librin “Kanga e Popullit”, Tiranë, 1955, f. 70, 159].

³ Çetinë - pishë.

⁴ Bashtinë - kopsht.

⁵ E si bora xen - e si bora zë (nis, fillon).

Kaluen dit't e me shterrue
 ka nis kroni; fort po drue
 n'ato vende s'do me u dukë...
 Heu, kam gdhenë një t'bukur furkë¹,
 Të kam ble një palë çaruçë²,
 për ty kam një mollë të kuqe,
 me erë t'saj me ranë gjumë!...”

Ç'ka ka pylli që po fshanë?...
 Dhe kângtari krejt â shtang.
 Andej flladi sjell një kângë:
 “Zemra djal - o t'u coptoftë!
 Në një andërr sa kjeshë rrekë,³
 posa rash' n'një t'ambël dekë⁴,
 zani yt më nguci⁵ n'vesh.
 M'danë⁶ se 'i herë ti m'ke ra ndesh...
 Heu, pra ty shitoft - o zana!
 T'ka pa tata e t'ka pa nana
 kah ke ra ti ndër kto ana.
 E prej teje dhunti s'due,
 se prej teje krejt jam ndry',
 shkoj në krue me la kta sy
 ende drita kur s'ka dalë.

¹ Furkë - shkop me bigë në majë, ku vihet shtëllunga e leshit për ta tjerë.

² Çaruçë - këpucë të lehta, në formë lundre, që praktikoheshin në fshat.

³ Në një ëndërr sa po përpiqesha me qenë.

⁴ n'një t'ambël dekë - në një vdekje të ëmbël.

⁵ më nguci n'vesh - më ngacmoi në vesh.

⁶ M'danë se 'i herë - Më duket se njëherë (njëherë).

Pra largohu djal' i mbarë,
ndryshe mbytu në bunar!¹”.

“Besa mir' ti je kah thue,
nesër herët jam tue shkue.”

“Qyqja e mjera, m'ke përgjue?
Pash² at' dritë, si me t'shpëtue?”

“Nuk ka gjâ, moj shtojzovalle,
ti veç m'kjaj,³ un' kam m'u ngjallë.”

“Bre, sokol, sa n'shej ke vrâ!
Prit, andej shpejt kam me râ!...”

¹ Bunar - pus.

² Pash - fjalë e cila shpreh edhe thirrje, dhe i paraprin lutjes.

³ Ti veç m'kjaj - ti veç më vajto.

PRENDIM¹

Je e mahnitshme ti forc' e amshueme,
të kundroj thekshëm² ty shkëlqim qiellor,
udha e ditës n'sa po merr t'mbaruem,
e ti n'at' kresht³ sheston⁴ aq i përkor⁵!

Përmbas shkambinjve shfaqen porsì veli
rrezet plot purpur⁶ muzgun për me dhelë...
T'praruemen ngjyr' jep amblas n'sa peneli
në çast piktorit shtang⁷ kishte me i ngelë.

Dielli prendoi, por la heshtjen e paqtë,
aq të madhnueshme sa dhe frika t'rrokë...
Randë prehet vendi im, rreh zemra e lashtë
fort, fort; qetí⁸ e gjallë mbi tokë, nën tokë...

¹ Botuar në gazetën letrare “Drita”, Tiranë 1964.

² Thekshëm - veprim që të prek në zemër, në shpirt.

³ Kreshtë - pjesa e sipërme e thepisur e një mali a e një vargmali.

⁴ Sheston - përvijon me mend mënyrën e kryerjes së një pune; mendon.

⁵ I përkorë - i matur, që e bën çdo gjë me ndjesinë e masës.

⁶ Purpur - ngjyra e kuqe e ndezur.

⁷ Shtang - si i ngrirë.

⁸ Qetí (theksi bie mbi “í”) - qetësi.

Më thuej¹

Shpeshherë gëzimin ndrydh,
shpeshherë trishtimin ndrydh,
ndaj kam aq fort dëshirë
që pranë ty të të kemë,
diçka të t'them...

Ku je, pra, ti, më thuej?
Sa fort të dëshiroj!
Symbyllazi mos luej,
se ndoshta s'të hetoj!

¹ Botuar në faqet letrare të gazetës “Zëri i Rinisë”, Tiranë, 1962, me titullin “Shfrim”.

PRANVERË¹

(Fragmente nga poema)

1

Duket gjithkrah se fryn një tjetër erë...
Pranverë, pranverë!

Zgjohet natyra...
Ja shëmbëlltyra
e foshnjës pranë
së amblës nanë!

Pranverë, pranverë!
Si nusja e hijshme kur ia beh në derë,
me dit' t e para t' ngrohta
si akujt n' shkrimje;
të brishtat zemra presin përtërimje.

2.

Në shtat si i ndien fisnikja çikë²
pesëmbëdhjet' pranvera,
tue i marrë atyne
mâ t' hijshmet,

¹ Fragmente nga poema “Pranverë”, botuar në faqet letrare të gazetës “Zëri i Rinisë”, Tiranë, 1961.

² Fisnikja çikë - vajza fisnike.

mâ t' freskëtat dhunti,
n'sa trupi i saj n'krahol¹
lirim kërkon,
ashtu mes shpate malesh
t'harlisuna² n'ajri,
ku fort rreh era
e t'kallet mnera³
parzmit⁴ të saj të çmueshëm,
toka kërkon dikush t'i jap' shpengim,
shpengim edhe bekim;
toka kërkon prej nesh secili t'japë
diçka...
diçka nga zemra e vet.

Ngado toka thërret
me aq fuqi,
aty dikush t'dhurojë
nji hir,
nji bujari.

¹ Kraholl - jelek (i modeluar për femra).

² T'harlisuna - që kanë marrë fuqi e hov (në hapësirat ajrore).

³ E t'kallet mnera - e të futet tmerri.

⁴ Parzëm - kraharor.

3.

E shih rapsodit punë sa i paska dalë!
 Trillet¹ ndër tinguj thekshëm² e kanë kallë!
 Gishtat n'lahutë
 si rê
 mbi të janë ndë³;
 dhe fjal't e shpirtit
 që linden bashkë me né,
 tokës ia falë:
 “Lum e lum për ty atdhe!
 O, sa gjamë⁴ është bâ ndër né!
 O, sa lule për ty ranë
 dhe pranverën, jo, s'e panë!
 Ata ranë e u fikën krejt
 për të shtrenjtin ideal,
 që s'e ndeshën kund në jetë,
 as në fushë e as në mal”.

¹ Trillet - dëshirat a mendimet që linden befas (mendimet e çastit prekshëm ndër tela e kanë futur).

² Thekshëm - në një mënyrë që të prek në zemër, në shpirt; që të mallëngjen.

³ Janë ndë - janë shtrirë, tendosur.

⁴ Gjamë - gjëmë (vajtim me britma).

4.

O moj tingllim¹ e moçme, që përqark
botës i re kahdo kryq e tërthor.
Piskamën² tande prap' nxirre pa drojë!
Stërlashtësia jonë, njomun me gjak,
e do pranverën tonë me ne t'jetojë,
t'mos jet' nji meteor!

¹ Tingllimë - tingull (tingëllimë e një instrumenti muzikor).

² Piskamë - thirrje (me zë të fuqishëm e të mprehtë).

KUJTIME¹

Prej nesh secili zgjodhi ‘i rrugë të mbarë².
 Ja, pas kaq kohe, u ndeshëm rastësisht.
 Ti m’pe e para e u ndale plot me mall
 dhe m’përshëndete aq përzemërisht!

Veç syt’ e tu plot ag³ të kishin ngelë,
 dy qiej t’pastër, t’gjallë si ujët n’krue;
 sa ambëlsisht, si vala shtyn një mjellmë,
 u ndave ti prej meje e përmallue.

Mosha e rinisë ndër sy veç t’ka qëndrue.
 Je kaq e zbeht’ e dobët, por e mirë.
 Përse, përse trishtimi t’ka mbulue,
 ndërsa në syt’ e tu ti ke aq hir?

* * *

Dhe tash kujtoj at’ shkollë
 që mërmërit e thotë:
 “Vërtet u patët rritë
 n’nji kohë të vështirë,

¹ Përshtatje nga poezitë “Syt’ e tu” dhe “Përshtypje”, botuar në faqen letrare të gazetës “Zëri i Rinisë”, Tiranë, 1962. Kjo përshtatje i kushtohet maturës sonë të vitit 1956.

² Zgjodhi ‘i rrugë të mbarë - zgjodhi një (një) rrugë të mbarë.

³ Ag - fillimi i agimit, drita e mëngjesit.

por ishit si zambakët
që mbijnë nën një qiell.
Ju ishit për të qenë,
plot gaz e vrull rinor;
ju ishit dhe çapkënë,
po aq dhe të përkorë.
Pra ju ishit të mbarë,
dhe mbetët prap' të tillë,
sado që koha juej
qe kohë e vështirë...

* * *

... dhe tash mendoj:
sa fat në këtë jetë
të hasësh njerëz t'urtë
e t'përnjimendte!¹

¹ T'përnjimendte - të përnjëmendte, të vërtetë, të mirëfilltë, të njëmendte.

GABIMI

Ndoshta gabimi
është me mue;
ndoshta gabimi
është me ty.
Fatmirësisht
ne e kuptojmë,
pa dashjen tonë
gabojmë të dy.

Shkodër, verë, 1970

KAQ PRAN' E PRANË...

Kaq pran' e pranë kemi qëndrue
sa ngrica dot nuk na rrëqeth,
e fryma jonë, mbi xham tue shkue,
në një rrëke po rrjedh.

E due kët' tokë edhe në dimën,
o e bardha borë të due dhe ty.
Pra nuk kâ gjâ pse ti kaq herët
ke nis me m'ra mbi kry'.

Tamarë (zona e Kelmendit, Malësia e Madhe), dimër, 1970.

KOLEG I DASHTUN

(Njerëz të përditshëm)

Koleg i dashtun,
koleg i mjerë,
sa herë, herë,
m'u gjete ferrë!

E kupton vallë
si ia kam dalë?
Sepse gjithherë
ty të kam falë.

N'nji yll, pra, thonë
lind çdo njeri;
dot nuk e fikim
as un', as ti!

Por ka ende,
o shok, vëlla,
se fal pa drojë
ai që ka...

MURGESHA¹

(poemë)

“Ubi Spiritus Domini,
ibi libertas” (II, ad Cor. III.17)
“Ku është Shpirti i Zotit,
aty është liria”.²

Parathënie

E due piktorin mjeshtër
N’peizazh kur zhytet krejt.
Peneli n’rreze dielli
n’zbulim kërkon gjâ tjetër:
T’mistershmen ngjyr’ violetë,
padukshëm që ndrin n’qiell.

¹ I kushtohet murgeshës L. M., e cila kreu studimet universitare pranë Fakultetit të Mjekësisë, në UT dhe u specializua mjeko pediatre.

Poema u shkrua rreth viteve 1960-1961 dhe në 1962 fitoi konkursin e shpallur nga kryesia e grupit letrar të Pallatit të Kulturës “Ali Kelmendi”, në Tiranë. Konkursi kishte si qëllim përgatitjen e vëllimit të tretë të librit “Rrezet e Para” botuar më 1963, ku kjo poemë përfshihet në f. 33-46.

Në poezi fituan katërmbëdhjetë letrarë, prej të cilëve edhe Musa Vyshka, Klara Kodra, Adelina Mamaqi, Zhaneta Ogranaja etj., ndërsa në prozë fituan dhjetë letrarë, prej të cilëve Agim Cerga, Pëllumb Kulla, Vath Koreshi etj.

Libri u redaktua nga shkrimtarët N. Prifti. Dh. Bubani, si dhe nga përgjegjësi i grupit P. N. Dedaj dhe u shtyp në Shtypshkronjën “Mihal Duri”, në Tiranë, më 1963.

² Në librin “Rrezet e Para”, ky citat mungon.

PJESA E PARË

1.

Ding-tang... Ding-tang...

Sa trandshëm rrahin plot mister kumbonët¹!

Flutrim përhapen tej qytetit jonet².

E n'sa zvarriten ngjat³ kështjellës, shtang
ka mbetun trupi yt, o moj murgeshë,
por melodi i shkojn' rruzares⁴ tande
o shëmbëlltyrë e bardhë, si shejtneshë,
gatue me gjak e mish, pjell' e nji nanë,
që lutesh n'Kishë të Zojës⁵ edhe fshanë,
n'përvujtje, pranë figurës Shën Mari,
për at' boshllëk të shpirtit plot ndjesi...

¹ Kumbonët - kambanat.

² Jonet - tingujt.

³ E n'sa zvarriten ngjat - e ndërsa zvarriten pranë.

⁴ Rruzare - quhet lutja (që përsëritet radhazi pesëdhjetë herë) si dhe mjeti (vargu i mbyllur me pesëdhjetë ruaza, i cili varg ka pesë shenja ndarëse dhe një shtojcë të lirë, e cila përfundon me një kryq) që e orienton besimtarin në plotësimin e numrit të lutjeve.

⁵ Kisha e Zojës - Kisha e Zonjës së Këshillit të Mirë në Shkodër. Ajo ndodhet rrezë kodrës së kështjellës Rozafa.

Motër murgeshë,¹ si borë bjeshke e dli­rë,
 sa fort t'kundron Rozafa hijerandë,
 dhe Buna e qetë që dridhet e s'bëzanë,
 ku pasqyrohen yjet si një tandë².
 T'shohin me ngulm gjithnji, ashtu si t'panë.
 T'sheh Drini i turbullt val's që i falë lirinë,
 n'sa rreth e qark ndër fusha shfren mërinë.
 Gjithnji i mjeri ishull të kundron,
 jo vetëm n'dimën, kur përmytet krejt,
 por aq mâ tepër n'maj, që ty t'galdon,
 se dhe për ty bleron me t'dhanë gajret.
 Sa herë dhe un' të pash' me kureshti³,
 por jo si një që ngeshëm thith një llullë.
 Jo, jo, si Don Zhuan me rrobe fratit,
 por veç i prekun thellë, si çdo njeri
 që sadopak kupton jetën bâ qullë
 nga jeta e ngashrueme, n'lott e fatit.
 Me dhimbje t'shohim ty ndërsa rrëshqanë
 po shkon me shpresa drejt e në altar.
 Ja., lutesh n'heshtje, lutesh edhe qan,
 me lot për faqesh digjesh, bahesh zhar:

¹ Emri “motër - murgeshë” mund të shprehet thjesht: edhe motër, edhe murgeshë.

² Tandë - tendë.

³ Kureshti (theksi bie mbi “i”) - kureshtje.

“O, Zojë, o Zoja Mri, diftoja Zotit
 travajet¹ që m’zaptuen mue të ngratën!
 Ose me turr zemrimi mandej shortit
 me nama² do t’i sillem, që më zhvatën
 shejtnimin, zemrën time e gjithçka pata,
 që t’fikem si coftina nëpër korba!
 Por, oh, e shkreta, luejta mendsh, e ngrata!...
 Jo, kundër qiellit s’çohem, kurse torba
 t’vorfnit i mbetet rrugën me vazhdue.
 Udhën që nisa, eh, me aq dëshirë
 pse ndjellzeza pra ma ka shkretue?
 Përher’ besoja t’bahesha një hir,
 gjindes³ t’u falja paqe, harmoni,
 mandej të ikja lirshëm nga kjo botë;
 por ndoshta qenka thanë të pres n’zymtí⁴
 përderisá një dit’ t’më mbysin lott.
 Por, ti, m’dëno o Zot se s’mundem, jo!
 Krahnori mâ kërkon, më thot’ guxo!

¹Travajet - shqetësimet.

²Nama - mallkime.

³Gjindes - njerëzve.

⁴Zymtí (theksi bie mbi “i”) - hidhërim.

Po çfar' ka kisha rreth që shungullon?
Përse kumbona veshët m'i shurdhon?
O, falmë, o Zot, se ferrin nuk e due!
Mëkat mortar¹ është ndoshta gjith' ky mllef².
T'mallkuemin djall pran' meje nuk e due.
M'liro prej krahve t'tij! A sheh, a m'sheh?...

Dy buzët, që lëvzini si në gjumë,
n'rënkimin má të thellë, fiken si shkumë.
Në golle³ t'kishës meket⁴ fija e zanit.
Do⁵ rreze dielli qasen brenda xhamit.
Nji trup është bâ palmuç me ftyr' n'shuplakë.
Nga nji deriçk' si hije hyn nji plakë,
e çalë - çal' drejtohet në altar,
porsi fantazmë, syshë e buzësh varë.
Si t'ishte prej kallkani, ajo sheh
murgeshën e gjunjzume që e njehj.
Me vaje dhe ofshama pra është ngop,
se veç te kokmja⁶ sulet me nji hop.
Është bâ ajo nji statuj, trup-qeli,
mes muresh rreth e qark në lagështi.

¹ Mëkat mortar - mëkat vdekjeprurës.

² Mllef - duf - (zemërim a inat i madh).

³ Golle - zbrazëti.

⁴ Meket - fig. dobësohet, mpaket, fiket.

⁵ Do - disa (ca).

⁶ Kokme - kumbara (kuti e vogël o send tjetër me vrimë për të hedhur para).

Ja..., trupi i palmuçuem ngrihet si pupël,
 thue pezmatimin Sh'Mria ia fashit;
 gishtat e dobët fort mbështjellin tutël¹
 bluzën e zez' mandej pasi shkopsit
 fytyrën e ngusht' (o, ç'hijeshi e pastër!)
 gjoksi i saj i zbehtë duket paksa;
 e flokët korb si fati, syt' e kaltër
 hyjneshës që po i lutesh i kan' ngjâ.
 S'dalloj: je ti Sh'Maria apo vallë
 ajo që t'u mishnue e t'rri përballë?

Diç mëmërit..., pastaj me za të naltë
 (a zâ a tingull je ti i melodisë...
 Shqiptimin e dëgjoj, por tinguj - fjal't
 veç virtuozit mund t'i përsërisë):
 "Do t'përtërihem forca po të gjej,
 e m'duket se po gjej me ndihm' t'Hirsisë,
 t'urrej ata t'pafe, pra t'i urrej,
 ata që m'hoqën rrugën e shejtnisë".

¹ Tutël - zhubël (zhubër).

Ndër ato fjal' u ngrit, lirue nga mllefi.
 Mbërthye n'sadale, bash si Shën Jozefi,
 kamëbt i digjinin..., s'dinte se ç'ka pat,
 n'se ndjente ftohtë, o n'se ndjente fllad.
 Dhe si një trup sëmundjet i molisun,
 që n'andërr veç pushon, e mjera vajzë,
 me zemër t'ligështueme e t'gremisun,
 Sa rehati që gjeti në ekstazë!
 Çka, pra, të lehtësoi, nga se je deh?
 Mos, vall', i ngjet fatzezës që u helmue
 nga amanita¹, n'sa plot jetë u preh,
 n'dy orët aq fatale, tue shpresue?..
 T'kuptoj, o motër; je kaq e trazueme!
 Për një gja t'madhe je e dëshirueme...

Besimi yt urrejtjen nuk ta falë,
 motër murgeshë;
 prandaj ti munde t'gjesh
 fashitje përnjimend veç n'këto fjalë:
 "T'urrej?! Oh, jo! O Hyj, m'fal mue të shkretën!
 Anmiku duhet dashtë porsi vetveten.
 O At²! S'harroj se ti i je drejtue
 krejt besimtarve n'botë, me një thirrje:
 "Ta doni njeni-tjetrin si Un' ju".
 Kjo thirrje vlen gjithnji, n'hare e n'dhimbje".

¹ Amanita phalloides - kërpudhë helmuese. Kur ngjet helmatisja prej saj, dy orë para frymës së fundit organizmi ndihet mirë.

² O At' - O Zot.

2.

Dielli ka lind tashmâ e ka marrë dhenë,
 kaq ledhatues, i butë, plot ambëlsi,
 me të kjo jetë veten kahdo gjen,
 qiellit e tokës mbar' i fal lavdi.
 Në çdo lëvizje jeta merr me u çue,
 me dashuni ajo don me fitue.

Po ç'ka murgesha?... I topitet¹ hapi!...
 Përse mërzia keqas prap' e kapi?
 Motër çka ke s'të ngrohka maji, m'thuej!
 Por, ja, që dridhesh fort, si thupra n'ujë!

Gjithnji dyshimi, shpresat po t'i fikë?
 Zemra t'u lodh e ndoshta po ka frikë?
 Pra kurnjiher' s'të ndodhi ty kaq shpejt
 besimi yt i fortë me t'u brejtë.
 Muzgu i murrm' përbrenda terr të mbolli,
 por drita e shpirtit n'vete ty të solli.
 Sa herë natën u nise e u ktheve ditën,
 por pamjet jo si sot, kështu s'të pritën.
 Gjithçka ndriçon përreth me 'i vezullim²

¹ I topitet hapi - i plogështohet hapi.

² Me 'i vezullim - me një (një vezullim).

si asnjherë,
e ka të madh kuptim
si asnjherë
të nalt', oh sa të naltë!
Kundron me andje,
thekshëm mërmërit:
“Vallë cila daltë hyjnore e ka skalit?”
Ndërsa fuqia e t'fortit...,
t'fortit besim,
të çeli zamaren, të ndriti mendjen:
“Sheh syni i Zotit!”.

Boiana¹ rrjedh e duket se kuvend.
Vozisin n'të lundricat² leht' e lehtë.
I ngrati ishull³ duket plot me shend;
blerimi, dele e qingja i japin jetë.
Shiko, sa barka kthehen prej dajlanit⁴!
Sa herët ngrihen pra dhe peshkatar't!

¹ Boiana - Buna.

² Lundricat - lundra të vogla.

³ Karshi kishës së Zojës, kur në lumin Bunë niveli i ujit zbret gjatë muajve të ngrohtë, ishulli shfaqet dhe gjelbëron.

⁴ Dajlani - thurimë me kallama ose hunj të ngulur në tokë, zakonisht afër derdhjes së lumenjve, në gjire të ngushta, për të zënë peshk me shumicë si p.sh. dajlani i Bunës.

Pleq e të rinj sa fort i japin zanit
 n'nji kor hareje, n'sa djersa e artë
 plot vezullime ballit u ka lanë.
 Zeshkanit ti mendueshëm syt' ia ngule!
 Pashia e tij... Jo, jo gja s'i ka thanë
 zemrës fminore; por e bardha vulë
 në t'gjanin ball', ku ndrin forca rinore,
 që djersa e la, diçka të pëshpëriti...
 ... Dhe ja, pran' teje 'i pikël vesë rrezore¹
 përpara syve gjithë ngjyra shndriti.

E n'sa kundron me afsh at' rruzull drite,
 që feks në fije t'barit si inxhi,
 sa keq të erdhi kur ajo papritë
 u fik, si fiket ylli n'pafundsi...
 Si n'ethe sheh me ngulm at' fije bar,
 por kund s'dallon një gjurm' as sa 'i thërrime,²

¹ 'i pikël vesë rrezore, një (një pikël vese rrezore).

² As sa 'i thërrime - as sa një thërrime.

“A me t’vërtet’ - mendon si aty më parë -
fantazmës vesë i ngjet kjo jeta ime?...”
Prap’ gjaku t’shket me shkulma¹ nëpër dej,
dhe randë godet në tru një shfrim i mprehtë...
“T’urrej ata t’pafe, un’ t’i urrej!”,
porsi çekani n’hekurin e nxehtë.
Pa dashjen tande prehesh n’këto fjalë
motër murgeshë. S’mendove pak së parit
se me “t’pafetë” luftoi atje në mal,
eh, yt vëlla i vram’ prej një tradhtarit!
Shejtnim e pate quejt veprën e tij
kur more vesh pse malesh kishte dalë;
për të dhe për të tjerë vajtove ti,
e n’kishë për djemt’ e nanave je falë.
Dashnia jote motër s’shuhet lehtë;
ti je një krue që rrjedh nga gurra e thellë
përplot me lot t’një nane e ardhun n’jetë
për t’bartun dhimbje e hire për të sjellë.
O, prandaj ti rrëqethesh se kujton
varrin e tij me lule t’parakohshëm;
n’sa ngashërimi n’fyt fort të shtrëngon,
ti pyet thekshëm, zhytesh n’terr të kobshëm:

¹ Me shkulma - me dallgë a rrjedhë të turrshme.

“Kaq fort u dashka me durue n’jetë?!
 O, Zot, e di, ‘Mos, vrit!’¹, ti ke urdhnue.
 Po t’mos e dija, tash kisha shpëtue...,
 bregu âsht afër..., lumi âsht i qetë...”
 Krejt n’mjegullnajë tek uji ajo afron
 t’vramen fytyr’ të mekun brengash s’thellit;
 një pamje e err’t n’sa syt’ ia turbullon...,
 një zâ buçet, sikur i vjen prej qiellit:
 “Dëgjon?... Pëlciti mina buzë malit²
 Shkambi u çâ se vendi don çimente.
 Ky dhé³ visaresh fort thërret ‘shpengim’!
 Kërkohet ngjat⁴ t’i shkojë pika e djalit,
 djersën e tij kërkon kjo tokë shejte,
 që pret ngadhënjim!”

¹ Në Dhjetë Urdhërimet ndalohet vrasja. Bëhet fjalë për njeriun, që të mos i merret jeta, kushdo qoftë ai.

² Pranë lumit Bunë, buzë malit Tarabosh ndodhej fabrika e çimentos.

³ Ky dhé - kjo tokë.

⁴ Ngjat - pranë.

* * *

Drita e ditës vendin ka prarue.
Si përkrenare ilire, si trimneshë,
përmby shkambij, ja, ngrihet nalt kështjella,
e ngulun fort aty, n'themele t'thella,
Me gjak fisnik legjenda e ka mbrujtë,
që n'harmoni përjetë me vijue.
jeta e gjithkujt.

3.

O, nanë, o nan' e dashtun, jo më kot
dhe foshnjës dhe poetit mâ bablok
për ty i lindi shprehja mâ e fortë,
sa krahasime mund të mblidhen tok!
Dhe mue të tham dy fjalë për ty m'ka ande:
Ti je bash vet' idhnimi në kët' botë,
ti je bash vet' gëzimi në kët' botë,
se bota mbahet gjallë me zemrën tande!

* * *

E kush s' u prek nga ky instinkt prindor!
 Ndërsa rreziku sulet mbi një çerdhe
 e n' sa cijatin t' vegjlit, çirren pror',
 guxishëm shpendi aq furishëm derdhet
 mbi grabitçarin, vet' bahet theror.
 Po ti, nana - dashni e vetëdijshme,
 çka s' mundesh për me bâ, moj e mëshirshme!

* * *

Dhe dimni erdhi...
 Qershi sa mall ke për blerim!
 Murrhani rreptas krahëve të derdhi
 heu, sa zemrim!
 Gjethet t' i zverdhi,
 limfën¹ ta shterri
 e t' la n' mjerim!

¹ Limfa - lëngu (që qarkullon brenda trupit të bimëve).

... Sa bukur kur
në mbar' kunorën
gjethet qen' thur!...
Tash tejet ndahen
krejt pa fuqi,
shkunden, lëkunden
nëpër ajri,
bijn' me rrëmbim.
Edhe kur erës forca i ngrin,
gjethet prap' bijnë,
me sa përtesë,
me sa trishtim!
Por dhe me shpresë
për një rikthim...

* * *

Oxhakut pranë, karshi Konakut t'Shejtë¹,
ku ndrin fitili i hollë i vajit t'Zojës,
nanën mërzia keqas e ka brejtë,
ofshama "oh"! shpërthen nga zgavra e gojës.
Me lot për faqesh lutet nana e nxime
për t'vetmen vajzë, që vuejtja e ka venitë:

¹ Konaku i Shejtë - pikturë, gravurë, skulpturë, etj., ku paraqiten Shën Maria, Shën Jozefi dhe Jezusi fëmijë. Ky kompozim ndryshe quhet Familja Shenjtë.

“O Jezus, ti ço n’trupin tim mundime!
 Veç të pafajshmes, Ti, silli pak dritë!
 Po çfar’ mëkatesh bana un’ e mjera?
 Kaq randshëm pse m’ dënove pa mëshirë?
 Qyq - vetëm mos më len, boll kob te dera
 kam; por kërcun’...¹ aman, n’së je plot hir!
 Pash² hatrin tand më merr përpara mue,
 veçse at’ loçkë³ zemre ta shoh mirë.
 Pra shpresa sime bij’ për me jetue
 jepi, mandej le t’vij’ mortja me m’thirrë.
 Largo hem nga kjo bot’ krejt e fashueme
 shpirtnisht; do t’ishte, pra, një xhevahir...”
 E mjera grue, si foli me shejtorë,
 në fashë ra me zemër t’përtërime;
 u shtri në shilte⁴ e bluejti mendime...
 Si e keqe andërr jeta i rrëshqiti.
 Në mâ t’vështirën kohë mbetet e ve⁵.
 Për t’shuemin⁶ djalë me gjamë e vaj bërtiti,
 e për të tjer’ që treteshin nën dhé,

¹ Kërcunë - qyqare (femër që ka mbetur vetëm).

² Pash - është një fjalë që shpreh edhe thirrje dhe që i paraprin lutjes, e cila i drejtohet dikujt për t’i plotësuar diçka.

³ Loçkë - pjesa e brendshme e çmueshme e diçkaje, thelbi, njeri shumë i dashur (në kuptimin figurativ).

⁴ Shilte - shtroje (si dyshek i hollë, i ngushtë), që shtrohet pranë vatrës ose në minder.

⁵ Vé (e vé) - vejushë.

⁶ Për t’shuemin - për të shuarin, domethënë për atë që ka vdekun.

të zezat ruba¹ fytin krejt ia zunë.
Dhe viente, viente n'heshtje ajo kërcunë.
Por, jo, s'arriti dot ta mbysë vetmia,
se e vetmja vajzë, e nisun për murgeshë,
n'kuvend merr leje e fill nga Italia
vrik² vjen n'Shqipni. Si fladi përnjimend
bâhet balsam, e plag't nanës ia vesh.

* * *

Dy am' e bijë një ditë sytë tue picrrue³,
sikur u zgjuen nga 'i⁴ gjumë pa rehati,
dëgjuen përreth "Shqipnia u çlirue!"
e kang' e valle t'reja e brohori...
N'fillim as vetë ato s'patën kuptue
ç'donte me thanë atdheu gëzon liri;
por gjith' kjo zhurmë, që vendin kishte ngrit',
i joshi n'gji; mandej ndijuen pranverë,
tamam si foshnja që buzëqesh me shpirt
veçse shikon të tjerët shend e verë.

¹ Ruba - shamia (zakonisht të zeza për krye, në rastin e grave që mbanin zi për të vdekurit e tyre).

² Vrik - shpejt.

³ Tue picërrue - duke picërruar, duke mbyllur sytë përgjysmë.

⁴ Nga 'i - nga një (një); nga një gjumë pa rehati.

4.

Ditët kaluen... “Shqipnia u çlirue!”
 për to sikur po ndizte një shkëndi...
 Nanë dëshmori u thirr plaka e harrue,
 dy am’ e bijë këndelleshin¹ disi.
 Dhe muejt ecën... Shpresa për të mirë
 e mbante gjallë familjen e dëshmorit,
 n’shtëpin’ përdhese lindi një dëshirë,
 dëshira e jetës, që galdon krahnorin.
 Dhe vitet rrodhën... Gjâ nuk vjen vetiu,
 për t’parën herë dhe plakën puna e grish,²
 e halle plot u sulën si veriu,
 përpjekja e re desh forcën e dyfishtë.
 E çka s’provoi ajo për t’parën herë,
 që njihte vetëm kishë dhe shtëpi;
 dy duert e buta nisën për me therë,
 puna ndër thulla ka vështirësi!
 Por edhe kazma shpatullat ia shkundi,
 e Zalli i Kirit thembrat ia dërrmoi,³
 veç një dëshir’ të shejt’ ajo përkundi,

¹ Këndelleshin - përtëriheshin.

² Grish - thërras (për punë të përbashkëta), tërheq, ftoj, josh.

³ Në fabrikën e tullave në Shkodër si dhe në fshatin Bardhej (plot me pemishte frutore, përtej lumit Kir) asokohe u punësuan shumë prej atyre që kërkonin punë.

që n'kulm të lodhjes shpresat ia gjalloi:
t'ia ruente andrrën vajzës vet të ndryeme,
s'cilës çka hiqte kurr' nuk ia ankoj
asaj, që rronte krejt e papërlyeme.

Por, ja, papritmas thehet plaka n'kryq,
se reumatizmi trupin ia gjymton;
e tash mendon me zgjidh një tjetër gjyq:
“A mund të rrojmë, vallë, me një pension?
Po me ç'telashe vajza ka m'u ndeshë
kur udha e asaj është thirrja për murgeshë,
që n'devocion po pret ajo qyshkur
andrra e saj, që shpirti ia ka thur,
s'fundit ta bënte, pra, me buzëqeshë?”
Sado që nanë - shkreta e ka t'vështirë,
së bijës i shpjegohet urt' e butë:
“T'grish¹ Komiteti² bijë... lajm i mirë...
Ma ndillte zemra se një mendjeurtë
diku do nxiste dhimbje e mëshirë”.
N' shtëpin' përdhese gjithë hall e tutë³,
zemra e re seç krisi, bubulloi:

¹ Grish - fton (të thërret).

² Komiteti Ekzekutiv i Këshillit Popullor të Rrethit (në kohën e diktaturës), i ndarë në disa seksione. Ishte organ urdhërdhënës edhe për punësim.

³ Tutë - frikë, drojë.

“Oh, druhem fort se bie n’sakrilegj!”¹.
 Mandej, si shpirti thekshëm i rënkoj,
 kujtimet e përcollën përtej detit,
 te çerdhja e saj e ngrohtë, në kolegji.

* * *

N’sa plaka shtrinte kockat n’shilde t’butë²
 e ndër vegime t’dhimshme ishte futë,
 ndërsa rruzaret³ mbante gjithnji n’dorë,
 vajza u shfaq, e dobët, e përvujtë,
 që në vetmi prej kohësh lutej prore.
 Qyshkur mëngjesi la të madhe mbresë,
 e strukun veçmas rrinte, shpesh pa ngranë;
 ku mërmëriste lodhshëm e n’pendesë:
 “M’fal Ati ynë që t’ shejtën rrugë kam lanë!”
 Por nanë - shkreta vuni re një dritë...
 “Asht balli i vajzës, - tha, - që po na shndrit...”
 Ai fill vegimesh s’amës iu largue,

¹ Sakrilegj - mëkat (shumë i madh; dhunim i një parimi të shenjtë).

² Shilte - shtrojë - si dyshek i hollë, i ngushtë (që vihet pranë vatrës, ose mbi minder).

³ Rruzare - tërësia e lutjeve dhe mjeti që ndihmon për të kryer lutjet.

⁴ Shestoj - mendoj (për të kryer një punë).

së bashku nisën qetas me shestue⁴...

PJESA E DYTË

5.

Dielli shkëlqen, por ngrica të rrëqeth.
Këndon aq bukur n'kopsht një lauresh'.
Marsi po ikën, bulat çelin gjeth.
Rrugica pran' murgeshës nis me qesh.

Mbas kaq shumë kohësh motra u ngrit herët
me shkue n'kishë, mandej për n'Komitet,
prej nga që thirrë. “Eh, po çfarë vleret
mundem me pasë!”, e nguc¹ dyshim i shkretë!

Ah, ky dyshim, që zemrën kapërthen,
n'çastin e fundit krejt kokën ta mpin!
Don² të veprosh e frika n'mes të then,
don të kuptosh e mendja n'ças të ngrin.
Ajo i ngjet shtegatarit mes dy shtigjesh
kaq përkundrejt, n'sa lodhja t'ban të ligesh.
Dhe si paprit u gjend para asaj derë,
ku mosbesimi zemrën ia përlesh;
ku një miop i thot' aty të presë,

¹ Nguc - ngacmon.

² Don të kuptosh - do (dëshiron) të kuptosh.

n'sa me përçmim për të flet një cop' herë...
- Jo! S'ka ç'na duhet, është mandej murgeshë...
- Po mirë se është, të drejtën për jetesë
ajo s'e ka? - ia kthen një za plot shpresë.
“Të drejtën për jetesë...” , kjo është e naltë!
Motër ç'ka ke? Pse je e përmallue?
Pra kaq përshtypje t'madhe t'lanë fjal't
e shpresës ty, që kurr' s'patën t'harrue?

6.

E kush s'e ndjeu gëzimin e përtrimjes,
që të freskon mbas zjarrit të sëmundjes?
E kush s'e ndjeu gëzimin e rilindjes
t'asaj dëshirë, që gati i ngjante shuemjes?

* * *

Blero lulishte!
Foshnjat n'barishte
në rreze dielli shpihen me gazmend.
E kur bërtasin,
thue se cijasin
rreth dallandyshet, krejt gjallon ky vend.
E kush mâ i pari
shkon te kopshtari

me t'njoma duer uj' bimës me i çue.
Mungullon bari,
gonxhja del s' pari,
kundërmon ajri, hare me shtue.
Dega nxjerr fjollzat,
prarohen mollzat,
proventeriumi¹ nxit gëzim n'at' vend;
e ndërsa motra
u tregon lodra
fëmijëve, gjithkrah ndijohet shend.
Motra murgeshë,
me zemër peshë,
shpesh përmallohet foshnjat kur kundron;
e ndonji lot,
që s'e mban dot,
me shpejt i shket, ndërsa me sy uron:
“Rrituni lule, si lulet n'lulishte!”
Si dor' e nanës lehtas mbi ferishte²
dridhshëm përkulet kur foshnja ofshanë,
motra murgeshë u shkon atyne pranë.

¹ Proventoriumi - institucion shëndetësor shtetëror, i hapur rreth vitit 1950, për fëmijët shëndetdobët.

² Ferishte - foshnjë.

* * *

S'kishte pse Hyji t'bijën me dënue.
 Gjithçka rilindi bash si në pranverë.
 Përveçse zemrën, shpirtin krejt prarue¹,
 çka tjetër mund t'u jepte mâ me vlerë
 fëmijëve, filizave njomzakë,
 ku shpejt zbulon një bot' të re dashnie.
 Dashnia e tyne jetës së saj gjak
 t'pastër dhuron e çaste lumtunie.
 E kur kujton rrallher' t'parin betim
 se kurr' nga rruga e Zotit s'ka m'u shmangë,
 mâ s'e pushton i hershmi pezmatim,
 se shpirti i saj nuk mbarte asnji dangë².

“Ajo s'është vetëm thjesht një infermiere,
 por një mësuese e mirë, edukatore,
 - flasin për të gjithë n'proventorium, -
 fëmij' t' kujtim të gjall' do t'ken' përherë
 ndodhit' e saj dhe sa e sa gazmore,

¹ Prarue - ndriçuar si të jetë larë me ar.

² Dangë - njollë.

mundin prindor e netët krejt pa gjumë.”

7.

Mesnat¹. Rënkimi then heshtjen e thellë.

Nana ngre veshët, vajzës tue iu sjellë¹:

- Po ç'ke moj bij', pse qan me kaq dënesë?

Pse fshan?... O Zot, na ruej mendjen e kresë!

Ndërkaq nga t'shtruemet² brofi plaka n'kambë,
te vajza shkon me vrik³, me shpirt ndër dhambë:

- Bij - o, të pastë nana, ç'ke? Mos qaj!

Je qull në djersë, jastëku â njom' me vaj⁴,

- Pa shih, zjarmia trupin ia ka çart...⁵;

Djali âsht n'jerm⁶, prandaj dhe flet përçart...

- Ti flej dhe pak bij - o se s'âsht kurrgjâ,
n'andërr ke qenë, pra kot ballit je vrâ.

Pusho dhe pak se m'ke bash këtu pranë;
ngjat⁷ teje jam, pra, s'ka asgjâ m'u trandë⁸.

Andrrat me natën shkojnë, vijnë pa thirrë;
pusho bij - o, pusho, natën e mirë!

¹ Tue iu sjellë - duke iu drejtuar.

² Nga t'shtruemet - këtu ka kuptimin “nga krevati”. Saktësisht “të shtruemet” (“të shtruarat”) nënkuptojnë kryesisht dyshekun, jastëkun dhe jorganin, të bëra gati për të fjetur rrafsh në dysheme.

³ Vrik - shpejt.

⁴ Â njomë në vaj - është (â ose âsht) njomur me lot.

⁵ Ia ka çart - ia ka prishur.

⁶ Jerm - kllapi.

⁷ Ngjat - afër.

⁸ M'u trandë - për t'u tronditur.

Por vajza ngrihet “hop”, si e hutueme,
 s’mori vesh gjâ e ama ç’tha ngadalë.
 Nana e shkret’ nuk shkon me ra në t’shtrueme¹,
 por mbas e ndjek... dhe dalin pa bâ fjalë...

* * *

N’infermieri ndriçon një llamb’ e dobët.
 Mbi shtrat rënkon zjarmijet vogëlushi,
 që uj’ të mbytur rreth ka bamun rrobot.²
 Koka e varun, faqet porsî prushi,
 t’njomat gjymtyrë gjithkah veç avullojnë,
 më kot pështymën buzët ia kërkojnë,
 me zor kërkon me thanë diçka, por kot;
 gjoksi me frym’ atij s’i mbushet dot!

Shtang³ përmbi krye murgesha rri si qiri,
 veten dënon që n’çast s’i ndodhi pranë,
 n’sa plaka hesht n’nji qoshe me pahiri,

¹ Në t’shtrueme - këtu ka kuptimin “në krevat”.

² Qe uj’ të mbytur rreth ka bamun rrobot - që rreth e përçark rrobat i ka bërë qull me djersë.

³ Shtang - si e ngrirë.

me lot për faqesh dridhet, s'thellit fshan.
Paksa vonon e prishet heshtja e vran't¹:
në fund të shtratit nana thot' uratë,
guxim e bija merr, gjallnohet krejt,
me plot vëmendje, zell e krah' të lehtë,
me shpirt e zemër jep ndihmën e shpejtë.
Kështu mbas pak i ligshiti ndien lirim,
fëmia gjen shpëtim.

Kur erdhi mjeku i rojës së spitalit,
ndrinte gjithkah dashnia e ndihmës parë,
prehej çdo ind tamam si në balsam,
dy am' e bij' praronin odën mbarë.
Me adhurim sheh djalin n'shtrat tue fjetë,
plakën në gjunj, plot hire tue dhurue,
motrën murgesh' kundron mjeku i qetë,
e cila merr guximin me shpjegue:
- Qysh dje, doktor, pat gjendje si t'molisun.²

¹ Heshtja e vranët - heshtja e zymtë.

² I molisun - i molisur, i lodhur.

³ Bronchitis et status grippalis - bronkitë dhe gjendje gripale.

Mbase... bronchitis et status grippalis..³
 Mandej u step, iu duk vetja e harlisun¹
 pse para tij m'u shpreh ajo që prirë.
 Por mjeku i urt' prej zorit shpejt e dliirë:
 - Po, motër, ç'sy klinik! Status grippalis.
 Ti mund të bâhesh, po, nji mjeke e mirë!

* * *

Në drejtori t'proventoriumit shkoi
 e foli motra gjatë me drejtoreshën.
 Ajo, që fort e donte, miratoi
 dhomë t'posaçme vetëm për murgeshën.

Nana s'mërzitej pse vajza tashmâ
 kalonte nett atje n'proventorium.
 Pamja e saj e kthejll't, e patravajë²

¹ E harlisun - që merr hov, por këtu ka kuptimin "e ngutshme".

² E patravajë - e pashqetësuar.

³ Këndellej - përtëritej.

këndellej³ pra gjithnji edhe mâ shumë.
PJESA E TRETË

8.

Ju ka qëllu' ndo' i herë¹ me pasë gëzim,
gëzim t'pâfrê, që krejt iu ka rrëmbye?
Mandej papritmas t'bini në trishtim,
sikur u velët a çdo gjâ u thye...
O, sa me mund e presim atë çast:
“Ja, u arrit qëllimi dëshirues!”
Dhe ai “final” në jet' na bahet shkas
ta shmangim tej dyshimin aq vajtues...

Oh, midis andrrës dhe midis trishtimit...
pra zhyt në ankth po pret motra murgeshë
lajmin e mirë:
të drejtën e sundimit
dhe pagëzimin
me emnin studenteshë.

Dhe shpresa e bukur, ja troket në derë.
Çdokush me zemër motrën përshëndet.
Ajo së shpejti pret të nis me nder
studimet mjekësore n' fakultet.

* * *

Kështu ajo fillon një jet' të re.

¹ Ndo' i herë - ndonjihërë, ndonjëherë.

Po, vall', a që mendue mir' e hollë?
 Po m'u turpnue?... Oh, jo! Ma mir' nën dhé!
 Eh, sa vështir, n'kët' moshë me hy në shkollë!

Ku je gëzim, përse zemrën braktise?
 Pra eja, eja! Shih, ajo po t'grish.
 Aq sa n'fillim ndjesitë ia harlise,
 aq mizorisht asaj tash po ia shprish.

Të flasin syt' e saj aq të habitun,
 shpirti i kulluet, që trupin ia stolisë.
 Thërret ajo - vullkani i fashitun,
 thërret ajo - mishnimi i dashunisë.

9.

Po pse, mor djal' i mir' (dhe pedagog!),
 përse bërtite kaq, po, kaq pa mend:
 “Ç'iu desh studimi asaj, me i hyp ktij gjok?¹”.
 Që t'ia lëndoje plagën bash n'at' vend?...
 E ju, moj vasha, n'kulmin e dalldisë
 së moshës suej të re, vëreni pak
 me sy të qetë e pa u gargarisë,
 kolegën tuej t'ardhshme, që përqark
 në ndonji qoshk qëndron fort e mendueme.
 Jo, jo! S'ka marr' ajo ndo'² pozë klasike.

¹ Gjok - kalë i bardhë.

² Ndo'i i pozë klasike - ndonji pozë klasike.

Modën s'e njuh, ka veshje t'demodueme.
 Sandalja e saj s'rënkon në "traki-trike".
 Thue s'ju tërheq se ka fustan të zi,
 të dalun boje, tepër për nën gjunj?
 T'ia dinit dhimbjen... (heu, s'ka kurrsesi!)
 të prekuna së thellit dhe pa bujë
 si filadi do t'vraponit t'i dhuroni
 mjaft sadopak nga gazi juej rinor,
 n'sa n'mallëngjim ajo do t'ju përgjigjej
 "Ju falnderoj me shpirt engjuz hyjnorë!".
 Ajo ka hall e halli të sjell dhimbje.
 Ngado ta shohësh dhimbjen, n'çdo aspekt...
 N'fillim ti mos gjyko ç'e solli dhimbjen.
 Dhimbja thërret..., kërkon s'paku respekt.
 Por të durosh, si thon', është urtësi.
 Së urtës dhjetra duer pedagogësh
 drejt saj u zgjatën gjithë bujari,
 vetmi e ndarje prej shoqesh e shokësh
 kurr' motra, kurrsesi mâ me provue.

Plot me dëshir' fillon tash me studiue.
 Rusishtja¹ është e zorshme, - ajo thotë.
 Në latinisht veç ndihet krejt e lirë.
 Materializmi, lânda e tërthortë²,
 e zhyt n'trishtim, ndërsa nën at' trysni
 shpirti i saj provon lodhjen e fortë.
 E brishta zemër është gati për shfrim.

¹ Asokohe në UT, ndërmjet gjuhëve të huaja, rusishtja ishte provim i detyrueshëm.

² Asokohe te ne sundonte botëkuptimi materialist diktatorial.

Kahe të frikshme sheh n'at' mendësi:

“Materia ishte e do t'jet' për shqim¹,
shkruhej plot theks aty n'filozofi²,
s'ka fund ajo, s'ka pasun as fillim,
forca unike është në gjithësi!”.

Me çka lexoi aty motra murgeshë
bindja e saj e hirshme binte ndesh.

Ndaj kësaj lande, tejet kokëfortë,
ajo gjithnji e mâ bâhej e ftohtë,
sepse ta bindte donte gjithësi!

“Materia është primare n'gjithësi!”

N'kimi nga Lavuazié³ kishte studiue
se nga asgjâja gjâ nuk ka përftim.

Qysh n'fëmini ajo kishte mësue:

“Veç Hyji s'ka fillim e as mbarim,
se veç prej Tij është thur ky Univers,
se veç prej Tij çdo gjâ ka zanafillë;
çdo thânie tjetër sillte vetëm ters.

Pra: gjithçka lind nga Drita e Amshueme,
Nji mendje - kthjell't si Berkli⁴ ka të drejtë.

Së pari është Ndjesia e Bekueme,
pa Të materia mbetet krejt e shkretë”,

Por teksti i shkoll's e quante t'pathemeltë.

¹ Shqim - fare (krejt, tërësisht).

² Asokohe në UT filozofia materialiste ishte provim i detyrueshëm.

³ Lavuazié (A. L. Lavoisier, 1743 - 1794) shkencëtar kimist francez.

⁴ Berkli (George Berkeley, 1685-1753), peshkop irlandez dhe filozof idealist.

Mirpo një dit' asaj mund t'i qëllonte
n'provim të thoshte jo atë ç'besonte.
Motra, që mendjen kurr' s'e la të djerrë,
mâ ngusht vetveten, jo, s'e pa ndo'i herë¹:
“Kundra vullnetit, pra duhet m'u bjerrë?
Jo, jo, nuk ka si është jo, kurrsesi!
Përball' Ndjimit ti materie fyl²
je, hiç. Mos m'u ndiju' në pafundsi
ti s'ekziston. N'se toka ngjet me 'i yll³,
n'se një cop' diell që, që ra dikund,
u ftoh, pastaj krijoi plot trajta - hire...,
inorganikja, “mbreti i pafund”
n'se na dhuroi at' landën e vështirë
që dhe ndijon e bot's i jep gjallnim,
pra, fund e krye, e gjitha â mrekullia⁴
e Perëndisë, ndërsa ky diell - shkëlqim
është veç një shprehje e Tij te gjithësia.

10.

Mesnata është afru', ndërsa te dhoma
e mjekeve të ardhshme prap' ka dritë.
Kolegji ra në gjumë; por, ja, akoma
atje dritarja ndrin, diç pëshpërit...

Ngjet nganjihër' kur heshtja, që të krrusë,

¹ Ndo'i herë - ndonjihërë (ndonjëherë).

² Fyl - bosh (që nuk ka thelb, pa dobi).

³ Me 'i yll - me një yll.

⁴ E gjitha â mrekullia - e gjitha është (është) mrekullia.

të duket aq e gjatë sa n'kry' t'randon;
 mjafton dikush një shenj' me t'ba me buzë,
 e nis biseda, libri tej kundron...
 Kështu pra zuni fill biseda e gjallë;
 për çka s'u tha, për çka s'filozofuen!
 Njena prej shoqesh pjes' nuk merr m'u prallë,
 mbi libra rrin përmbys dhe gjithnji shkruen...
 Rastis' t'ndaloj' paksa e shpupurish
 shënime librash, grumbull mbi një kand;
 shpesh ngre gjyslykët, n'kryq thehet dyfish
 n'sa sheh ndo'i¹ tekst, thellim tue bā mbi landë.
 Dhe pena leht' rrëshqet e brehet, brehet;
 por veç sa zor e ka në ndonji vend!...
 Pezull qëndron..., por mbrapa s'don të kthehet,
 sa mrekulli, mendimi gjurmët len²!
 Por vjen një çast e tretet në kujtime,
 koka e lodhun prehet ndër shuplakë,
 dhe mbushet plot ajo me përmallime,
 mendon (ndërkaq mendimi ndrin si flakë):
 “Porsi fantazmë shpesh m'dukej rinia,
 por tash s'kam frikë ta sjell atë përpara;
 e kthjell't si ajri malesh është ndjesia
 në shpirtin tim. Filles' u b ā e para,
 eh, nana -shkret', që thoshte kësodore
 nuk i largohem asnji çast kushtimit;
 se mjekësia mbart dritën hyjnore,

¹ N'sa sheh ndo'i tekst - nëse sheh ndonji tekst.

² Gjurmët len - gjurmët lë.

se rrit kudo veç forcën e besimit.
 Shpresoj tashmâ t' mos jem veç xixëlloja
 që ndrin paksa prej natës nëpër pyje,
 por t'jem' dikush, ashtu si dëshiroja,
 e t'jap gjithçka me shpirt për foshnjat - yje.
 Pra s'qenka than' të prisja në idhní¹
 përderisa një dit' t'më mbysin lot't.
 Lotët m'u thanë. Ku ka ma bukuri
 se sa t'punoj për njomet hire-plot?
 Mendimi rreh për njomet rreze-ar,
 një lumtuni mâ t'madhe a mund t'ketë?
 Pror' do t'punoj për gazin familjar,
 ç'fatlume jam, t'u fali shend e jetë!
 Ja, për pak muej, fund edhe provimet;
 hapet ngado për mue bota e shejtë!
 Æsht e vërtet' se pra njeriu rilindet,
 un' mjeke, mjeke... zhgjândërr e njimendte²!

Çasti i prehjes mendjes i shkëputet,
 njena prej shoqesh lyp t'i jap' shpjegim:
 "Rrezarta m'thuej..." ngadal' asaj i lutet
 pak si e ndrojtun, veç me aq nderim,
 me aq respekt për moshën që ajo ka,
 për forcën e vullnetit, dijeninë
 që din ta grumbulloj' kudo, gjithkah,
 si thnegla rreth, për jetën, për njerinë.
 Rrezarta flet t'u shuej kureshtinë...

¹ Idhní (theksi bie mbi "i") - hidhërim.

² Zhgjândërr e njimendte - zhgjëndërr e vërtetë.

Kordat e zanit t'saj, plot melodi,
 dridhen aq prekshëm, si telat n'violinë.
 Vajzat vështrojn' drejt saj plot me habi,
 shohin drejt saj dhe fjala i përpin,
 se ka aq fort kuptim e çiltëri;
 s'lodhen ato, krejt pyesin paprit...
 Rrezarta leht' e lehtë vazhdon me folë:
 "N'intimitetin tim doni me dijtë?...
 Pra, mir'; por veç diçka mos me iu lodhë.
 Isha fëmij', kur un' u pata futë
 plot me dëshir' mes shoqesh në kuvend¹.
 Thjesht nga natyra isha aq e butë,
 por nga kureshtja s'rrija dot n'nji vend.
 Vepra piktore pash' për t'parën herë,
 gjindja², natyra ku duken si t'gjallë.
 Ndrin statuja mermeri n'çdo anë.
 T'joshnin t'i shihje, t'i shihje gjithherë.
 Libra..., sa libra që kishte gjithfarë,
 disa me do³ kapak' si shtroje arit,
 n'sa nji harmonium⁴ kundruall altarit
 të rrokte lehtas, but', gjith ambëlsim.
 Gjithçka përreth më jepte aq gëzim:
 deti e fushat, kodrat, malet, pyjet...
 çdo dukuri kundroja, e n'vetmi

¹ Kuvend - manastir (vendi ku banojnë murgeshat ose vendi ku banojnë murgjit).

² Gjindja - njerëzit.

³ Disa me do - disa me ca.

⁴ Harmonium - vegël muzikore (nga pamja e ngjashme me pianon).

⁵ Nyjet - nyjat.

sa fantazoja..., eh të zgjidhja nyjet⁵...
 Por mbas do kohe vetja m'u përfshi
 krejt te muzika, krejt te letërsia;
 përmbi harmonium shfreja çdo njesi,
 dhe pa kuptue pse rridhnin, lotët fshija.
 Me ç'dukej isha aq sentimentale!
 S'e harroij kurr' se vajin¹ pata derdhë
 n'sa një fëmije i thirrja 'fale, fale
 të shkretin zog!', t'grabitun diku n'çerdhe.
 Ende besoj se n'çdo mëngjes të ri
 e shejta harmoni buron paprâ²".
 "Oh, ç'dit' e bukur!" thosha n'brohori,
 e dilja n'kopsht plot shend vesën me pa³.
 Piklat e sermta⁴ m'dukeshin hyjnore,
 Xixllima e tyre m'dukej t'ishte hir;
 kishte kuptim qiellor shfaqja rrëzore.
 N'sa falesha, shpesh thosha: "Oh sa mirë,
 si pikla e vesës t'isha aq e çmueme!".
 Por veç një ditë e humbi çdo kuptim
 në breg të lumit..., eh, koh' e kalueme,
 llahtar m'pat fut, si vesa thash' m'u shkim⁵...

Tjetra e nxit rrëfimin me vazhdue:

¹ Sa vajin pata derdhë - sa lotë pata derdhë.

² Buron papra - buron pa ndërprerje.

³ Vesën me pa - vesën për të parë.

⁴ Piklat e sermta - pikat e argjendta.

⁵ M'u shkim - të shuhem (sipas "Folklor Shqiptar II, Tiranë 1966, f. 579, Epika Legjendare, Vëll. I").

“Pra s’âsht legjend’ ajo që kem’ dëgjue?”
 (- O, zemra ime, n’dhimbje shpesh u meke -
 motra mendon e s’tutet¹ nga e vërteta):
 “U nisa për murgesh’ e po dal mjeke.
 Sa fat, të dyja priren për kah jeta!”.

“Rrezarta m’falni..., pra keq mos ma merr,
 a beson n’Zotin mâ, misterit, qiellit?”²
 “Oh, mjekësia s’ka, jo, vend për terr.
 Thirrja për jetën don kushtim e zell.
 Por çdo njeri të marr’ udhën e vet.
 Kjo udh’ le t’jetë jeta e vërtet’.”

“Rrezarta..., n’sa kuptoj, por t’them të drejtën
 disa tregojnë se ti ke qenë e hijshme.
 Prej teje do të doja të vërtetën,
 ç’mendon për bukurin’, a je e ndijshme?”

“A jam e ndijshme?!... Krejt vetiu natyra
 njeriun e prir’ gjithnji kaq hijeshia.
 Ajo na shfaqet ne ndër kaq mënyra,
 e ka kuptim të thell’ e dashunia
 aty buron. Por... mos ta marrim ngusht...,
 se s’duket shpesh me sy, por veçse ndihet.

⁵ Motra mendon e s’tutet - motra mendon e nuk trembet.

⁶ Asokohe në vendet socialiste diktatoriale, ku përfshihej edhe vendi ynë, ishte e ndaluar të shprehje haptas besimin ndaj Perëndisë.

Ma fort se n'shpirtin ton' askund nuk shihet.
 I vorfni i saj kuptim¹ trilli² trupor
 me 'i pik' vaj eterik³ më ngjet në grusht,
 që n'avull kthehet,
 frym'marrja dehet,
 mbas pak që zhduket krejt.
 Ndaj n'këso rasash trupi ngjan i shkret'
 e bosh në krahanor!
 Petali i lules, pra, ju e dini mirë,
 sado që mbushet plot arom' e vesë,
 po s'pat at' gja me vlerë
 që n'mesin ton' gjithnji e kemi thirrë
 princip aktiv⁴,
 e vyshkun⁵ jo, nuk mbahet lulja n'dorë,
 e vyshkun, jo, nuk mbahet mbi tryezë,
 farat ia mbjellim vetëm për dekor.
 Por... dhe dekori ka vendin e vet,
 është pjes' e jetës sonë,
 është e vërtet'!"

11.

Mesnata ka kalu', ndërsa te dhoma
 e mjekeve të ardhshme drita e u fik.
 Këtu ia behu gjumi, por akoma

¹ I vorfni i saj kuptim - kuptimi i saj i varfër.

² Trill - dëshirë (që lind papritur, kërkesë e rastit që dikush do që ta plotësojë patjetër).

³ Me 'i pik' vaj eterik më ngjet - me një (një) pikë vaj eterik (esencë) më ngjet.

⁴ Princip aktiv - lëndë vepruese.

⁵ E vyshkun - e vyshkur, e fishkur.

Rrezarta s'fle..., mendon si fjalët thik
t'asaj mâ s'resë diku paprit i ranë...
E dashnuemja vajzë për dashuninë
at' nat' çka plot me zjarr nuk kishte thanë!...

Rrezarta, vall', përbrenda çka ndijon?
A ndoshta ajo, si vajza e re, tashmâ
diçka të re provon e s'din çka kâ?...
Murgesha s'kishte pse m'u turbullue,
ylli i saj lëshonte drit' paprâ,¹
me mish e shpirt tash duhej me fillue,
foshnjat gjithkâh gjithnji lëshonin zâ...

12.

Blerimi lindi!
E stina frym - kaltrue
n'puhiz² u zgju' xixlluese n'dit't e prillit.
Sa andje e dhele t'lehta â tue i dhurue³
natyrës n'përtërimje
e lirës së bilbilit⁴;
si nis m'u zgjue dashnia e par' mirfilli
plot hir
n'nji zemër t're e t'pastër porsî qielli
i lirë...

¹ Paprâ - vazhdimisht.

² Puhizë - erë e lehtë dhe e freskët që fryn zakonisht në pranverë. Sipas gojëdhënës, kjo lloj ere ndihmon në çeljen e bulave të bimësisë.

³ Â tue i dhurue - është (â, âsht) duke i dhuruar.

⁴ Lirë - vegël e lashtë muzikore me katër deri në shtatë korda ose fije (metalike etj.).

KAPITULLI 2

Prozat e moshës

VARROSJA E QYTETARISË¹

*(Intervista me profesorin e historisë)
“Martin, duhet ta jetojmë shpresën!”*

1.

Historianit, që në kohën e fëmijërisë, i pati mbetur në kujtesë varri i moçëm me atë “mbiemër” familjar të çuditshëm. Kaluan shumë vite. Në kohën kur jepte lëndën e historisë në Institutin e Lartë Pedagogjik, i shkrepiti të shihte sërish atë “mbiemër” kaq të veçantë dhe të zbulonte shkakun. Mezi e gjeti varrin. Pjesa ballore e tij ishte zëvendësuar me një pllakë të bardhë mermeri. Mbi pllakë nuk lexohej më ajo që kishte pritur të lexonte. Në të ndodhej një mbiemër tjetër, mjaft i njohur në qytet. Më i njohuri i trungut të këtij mbiemri, i quajtur Pashk Nika, shquhej si bamirës, notar i zoti dhe mjeshtër në punimin e hekurit. Kishte aq prirje artistike në trajtësimin e metalit, sa për të thoshin gjithherë me dashamirësi “Farkëtari që e bân hekurin me folë!”. Madje për të kanë shkruar gazetata “Shqipëri e Re” (“Albania Nouă”), Nr. 186, 20.7.1924 dhe “Zëri i Popullit”, 31.5.1990. Ato gazeta rrëfejnë shkurtazi se bamirësi-farkëtar nuk e kursente veten as në verë dhe as në dimër për të shpëtuar jetë njerëzish nga mbytja, apo për të nxjerrë kufomat prej ujërave të rrëmbyeshme. Këtu, pranë këtij varri, pa edhe një ndryshim që i la mbresë. Krejt afër tij lulëzonin disa rrënjë trëndafilash. Me të ardhur në shtëpi, pyeti të atin. Ai i tregoi:

- Pasi njëfarë Palokë Kurri shiti shtëpi e katandi në fshatin ku banonte, bleu në qytetin tonë pesëqind metra katrorë tokë dhe ndërtoi një shtëpi të bukur.

¹ Botuar në revistën “Mbas Teje”, me titullin “Varri i blerë”, Organ i UCIP-it (Union Catholique International de la Presse-Geneva), Dega Shkodër, Nr. 160, 2010. Pas këtij botimi, tregimi është përpunuar dhe zgjeruar.

Kur Palokë Kurrit i qëlloi për herë të parë të shkonte në Fushë të Rrmajit¹, për të përcjellë një të vdekur, vuri re se varri i të ndjerit nuk ishte si i të tjerëve përreth. I thanë se varre familjare kësisoj ndërtojnë të pasurit. Sakaq i hipi edhe atij të kishte një varr të tillë, në pllakën e të cilit, me germa kapitale, të shkruhej mbiemri i familjes së tij Kurri. Pra, me të marrë vesh nga thashethemet se Familja Kushi do të shiste varrin e saj bosh, meqë do të shpërngulej nga Shkodra, ai nxitoi të binte në bisedë me të zotin dhe ta blinte.

Në të vërtetë, familja që do të shpërngulej, me tradita shekullore qytetare, nuk pranonte të shiste një objekt të tillë, megjithëse eshtrat e të parëve i patën nxjerrë me kohë prej aty. Mirëpo, thonë se këmbëngulja tepër e njerëzishme dhe natyra çuditërisht e butë e malësorit me tipare fisnike të lindura, ku spikatnin dy sy qartësisht të kaltër, bënë që ata t'i tregonin atij përkthimin e një parimi, i cili mbante datën 12 mars 1392; që i përkiste Statuteve të Shkodrës, të cilat ruheshin në një bibliotekë të Venecias. Nuk u mor vesh përse Anton Duoda në vitin 1720, kur ai shërbente si zëvendëskonsull i Venedikut në Shkodër, u kujdes pikërisht për këtë fletë të statuteve, të cilën e kopjoi origjinal ashtu siç ishte në tekst dhe pastaj e përktheu në shqip në të njëjtën faqe. Kjo pjesë, e transkriptuar po aty nga zotëruesit e tanishëm të dokumentit, që lidhej me truallin e varrezave, i takonte kreut 273 të statuteve. Fatmirësisht malësori kishte mësuar shkrim e këndim nga frati i malësisë ku qe lindur. Pasi lexoi pjesën që kundërshtonte dëshirën e vet, prapëseprapë pati përshtypjen se ata, të cilëve u përkiste varri familjar, nuk kërkonin që atë, përmes këtij dokumenti, ta hiqnin qafe. Pastaj ia hodhi sytë sërish asaj letre dhe rilexoi me zë dhe qartë vetëm titullin e Kreut 273 “Askush nuk mund të shesë vendvarrimin e tij” dhe heshti. Malësori, si u mendua një hop, këmbënguli prapë me anë të butësisë së tij. Tekefundit i thanë se ia jepnin pa kurrfarë shpërblimi. Mirëpo ai, që dëshironte ta blinte, qe fyer. Atëherë, me ndihmën e Famullisë, gjithçka pati përfunduar me mirëkuptim. Djaloshi pranoi me kusht që në këtë rast të celebrheshin

¹ Fusha e Rrmajit ose Rrmaj. Varrezat katolike. Në hyrje ka një pllakë “Monument culture”.

dy meshë me shpenzimet e plota të tij. Njërën për shpirtrat e të vdekurve, ndërsa tjetra për shpirtrat e shëndetin e të gjallëve, qofshin ata të njohur apo të panjohur, të krishterë apo të feve të tjera. Gjithashtu ai dha fjalën se për çdo vit, me rastin e ditës së purgatorit, do të ndihmonte financiarisht, me aq sa të kishte mundësi, në mirëmbajtjen e varreve.

Kushedi se përse, por në emërtimin “FAMILJA KUSHI”, paraqitur në gravurë, hapësira ndërmjet dy fjalëve tejkalonte masën normale. Paloka porositi mjeshtrin që pikërisht në këtë hapësirë boshe të gdhendej mbiemri KURRI. Mjeshtri mori masat dhe doli se dëshira e porositesit mund të plotësohej nëse për germën “I” të mbiemrit “KURRI” do të shfrytëzohej boshti i germës “K” të mbiemrit “KUSHI”. Ashtu u vendos dhe ashtu u bë. Në këtë mënyrë boshllëku u plotësua me mbiemrin “KURRI”. Teprica e gravurës së vjetër u mbush me shumë kujdes që ajo pjesë e meremetuar të mos shëmbëllente si arnë. Me kalimin e kohës reshjet dimërore dhe moti i ashpër bënë punën e tyre gërryese. Pra arna zuri të shfaqej meqenëse mbushjet e germave të mbiemrit të mëparshëm filluan të shkërmoqen derisa ranë plotësisht. Kështu erdhi një ditë e kushdo, që mund të rastiste kundruall atij varri, lexonte qartë, përballë, përfundimin e atij emërtimi të llahtarshëm “FAMILJA KURRKUSHI”. Varri vazhdoi të qëndronte bosh, sepse askujt, nga familja e atij që e mori, nuk i qëlloi të varroset në të. Sipas thashethemeve, Paloka papritur qenka larguar përgjithmonë nga Shkodra dhe më tej nuk u mor vesh se ç’u bë me të dhe familjen e tij. Me sa u përfol, ai e shiti shtëpinë, ndërsa varrin ia paska lënë familjes së atij farkëtari të mirë po me ato kushte që ai vetë e pati marrë.

Shpesh në jetë ndodhin sajime të tilla, të cilat padrejtësisht bëjnë që të quhesh “Kurrkushi”, apo që pa dashje ose për shkaqe të rrethanave të paparashikueshme, bie në grackën e kurrkushit. Asokohe u bë ves që njerëzit e zakonshëm, pa ndonjë qëllim të keq, të thoshin se filani u varros apo e ka varrin në krahun e “Familjes Kurrkushi”. Kushedi tamam përse ai u largua. Enigmë. Ka pak gjasa që të jetë bërë shkas ky lloj përgojimi.

* * *

Këtë ndodhi historiani, tashmë në moshë të thyer, pati rastin t'ia tregonte një turisti shqiptaro-amerikan, që për herë të parë vizitonte Shqipërinë, të cilin e shoqëroi gjatë gjithë kohës kur ai qëndroi në Shkodër. Turisti i tha profesorit se në qytetin ku ai banonte në Amerikë, i kishte qëlluar ta dëgjonte mbiemrin Kurri, por asgjë më tepër.

2.

Inxhinieri, trupgjatë e flokëgështenjë, i lindur në Amerikë, me prindër nga Pulti i Dukagjinit, që kishte ardhur si turist edhe në Shkodër, e fliste shqipen rrjedhshëm, me tingëllime disi melodike. Ato tingëllime të kujtonin rapsodët tanë. Quhet Martin.

Martini kishte përfunduar shkëlqyeshëm studimet universitare dhe ushtronte profesionin e projektuesit të ndërtimit. Ai erdhi në Shqipëri i mbushur me një dashuri të pakufishme për vendlindjen e prindërve të vet, si dhe me dëshirën e madhe për të projektuar diçka të mirë në tokën e rrënjëve të tij.

* * *

Turisti shqiptaro-amerikan, posa zbriti nga avioni dhe bëri disa hapa në Aeroportin “Nënë Tereza”, hodhi shikimin majtas e djathtas e fytyra i shndriti. I shmangur paksa nga grumbulli i pasagjerëve, u gjuhëzua, u përkul dhe mermëriti diçka me vete. Pastaj ndoqi bashkudhëtarët dhe hyri në ambientin e pritjes. Vuri re, ose së paku kështu iu duk atij, se salla kryesore e aeroportit, përfshi dhe anekset e saj, në krahasim me mjedise të tilla europiane, nuk kishte asgjë të mangët, por në ndryshim me kryeqytetet e tjera europiane salla ishte më e vogël. Me lehtësi kreu formalitetet e rastit dhe doli jashtë. Edhe këtu vështroi rreth e rrotull. I pëlqeu shumë që në sheshin përpara aeroportit ndodhej shtatorja e Nënë Terezës. Ndërsa kundronte atë pamje devotshmërie, siç e quajti ai, u ndje si gjithmonë i lumtur që ishte shqiptar dhe tha: “Sa mirë, sa mirë! Të falem ty, o Nënë Terezë!”.

* * *

Dashuria e projektuesit për vendin e tij, për mrekullitë e natyrës së bukur shqiptare, të buta dhe të ashpra, ku në një luginë malore ndodheshin varret e gjyshërve të vet, zuri fill qysh në vogëli. Prej atëherë ai pati dëgjuar rapsoditë arbërore, të kënduara me çifteli nga i ati. Vargjet e rapsodive tashmë i dinte përmendsh. Në moshën e adoleshencës dhe në periudhën studentore ai pati fatin të lexonte revistën “Iliria”, të cilën e botonte Instituti Arkeologjik i Shqipërisë dhe që arrinte deri te intelektualët shqiptarë të Amerikës. Pati rastin e lumtur (kështu e quante Martini njohjen e tij me një pjesë të veprës së autorit antik) të lexonte disa kapituj nga “Gjeografia” e Ptolemeut¹ të shekullit të dytë pas Krishtit. Aty bëhet fjalë edhe për Pultin e Dukagjinit (Pulatensis), për atë trevë në trajtën e një lugine të gjerë, buzë rrjedhjes së sipërme të lumit Kir, në veri të malit të Cukalit, e rrethuar me kreshta të veshura me dushk, ah, dhe kullota alpine. Qe gëzuar pa masë kur, përmes disa dokumenteve të mëvonshme, mori vesh se Pulatensis deri në shekullin e nëntë qenkej përfshirë në qytetet ipeshkvnore. Bash në këtë zonë kishte lindur i ati. Gjithashtu ai, me pasionin e një letrari, rilexonte në origjinal edhe veprën e Bajronit² “Childe Harold’s Pilgrimage” (“Udhëtimet e djaloshit Harold”). Martini ua kishte deklamuar shpesh shokëve të tij universitarë, qoftë në anglisht ashtu edhe në shqip, sidomos ato vargje që fillojnë me pasthirmën e thekshme “O tokë e Shqipërisë, ku lindi Iskanderi!... O Shqipëri, lejomë t’hedh sytë mbi ty, o nanë e ashpër e burrave të rreptë!” (“Land of Albania, where Iskander rose!... Land of Albania, let me bend mine eyes on thee, thou rugged nurse of savage men!”).

Duke qenë i mrekulluar prej pjesëve ku vlerësohen bukuritë natyrore ilire, tradita burrërore, trimëria, fisnikëria besa dhe mikpritja shqiptare, atij iu shtua një dëshirë e madhe. Ishte dëshira për t’u takuar drejtpërdrejt me

¹ Ptolemeu, Klaudi. Astronom, historian, gjeograf dhe matematikan i Aleksandrisë (Egjipt). Autor i mjaft veprave ndërmjet të cilave edhe “Gjeografia”, ku përmenden gjithashtu shumë qytete e fise të Ilirisë.

² Bajron (George Gordon Byron, 1788-1824). Londinez. Autor i veprës “Udhëtimet e djaloshit Harold”, shkruar sipas mbresave nga shtegtimet që bëri në Greqi, Shqipëri, Spanjë, Itali dhe Zvicër.

truallin e vet të largët, për të prekur me duart e veta dheun e varreve të gjyshërve të tij. Për të prekur qytetërimin antik të tokës së tij të stërllashtë. - M'është ndezur dëshira, - thoshte Martini i ngazëlluar midis miqve, - për t'u përqaftuar me ato perla bregdetare mesdhetare të Jonit, me të cilat as Parnasi klasik, pranë Orakullit të Delfit¹, nuk krahasohet dot me të. Për t'u përqaftuar me liqenet, lumenjtë, malet plot sublime; me majat e shkëmbinjve kryethinjur, shpellat, shpatet ahishtore, me pishnajat, krojet, honet, luginat, që janë me aq shumë hire, saqë edhe Atika e famshme² do të dëshironte vetëm një prej tyre. Për t'u përqaftuar me përrënjtë, shkurret, pyjet e gjithçka tjetër që gjallërojnë e hijeshojnë vendin tim, dhe mbi gjithçka do të dëshiroja të përqafohesha fort, fort, me njerëzit e malit, të fushave dhe të qyteteve, - shprehej projektuesi, - me atë krijesë origjinale natyrore.

Midis kolegëve të vet inxhinieri përsëriste shpesh se, posa t'i krijohej mundësia, nuk do ta linte pa shkuar edhe në fshatin Theth, pranë atyre majave dhe qafave, që përqafohen me qiellin e pastër, me retë e mjegullnajat; pranë atyre ujëvarave, që përngjajnë me mjekrën e bardhë të lahutarit; pranë atyre kullotave të larta ku, si thonë, piktorët humbasin fare në peizazhin e tyre. Ai u tregonte kolegëve se një poet shqiptaro-amerikan, që kishte qenë në Theth, ishte shprehur: “Aty të befason bukuria shtojzovallore, që të shtang dhe të rrëqeth”. Martini u thoshte miqve se dëshiroj të shkoj edhe unë atje, te vendi i pagëzuar “Parku i Paqës” me dëshirën e madhe që të projektoj edhe unë atje një hir, ashtu si ëndërroj edhe për Pulatensis, krahinën e prindërve të mi. U thoshte se dëshiroj për të guxuar që pranë hireve qiellore të vendit tim të shtoj edhe unë një hir, pra një hir njerëzor. Pastaj u deklamonte në shqip dhe në anglisht vargjet e strofës së dyzet e gjashtë nga libri “Çajld Harold” i Bajronit: “Pasi Haroldi iku nga një tokë e ashpër dhe e vrenjtur, hyri bash në zemër t’Ilirisë. Soditi malet plot sublime duke u endur mes shtigjesh pak t’njohura prej historisë.

¹ Delfi. Qytet i lashtë në pjesën jugore të Greqisë Qendrore, i njohur për faktoren greke - Orakullin e Delfit. Në veri të Delfit ndodhet mali i Parnasit (greq. Parnassos), i lartë 2457 m i quajtur prej grekëve i shenjtë dhe simbol i poezisë.

² Atika. Gadishull i bukur në pjesën lindore të Greqisë Qendrore. Në këtë rajon me vreshta dhe ullishta ndodhet edhe Athina.

Veç rrallë shesh n'Atikën e famshme vis me kaq lugina të hijshme dhe s'ka si thuhet se ndonjë hir si këtu atë stolis. Parnasi, ndonëse vend klasik e kryezot, me huret që fsheh ky bregdet, s'përqaset dot". Kjo ishte arsyeja përse kolegët e tij të ngushtë qyshkur ai pat qenë student e thërritnin me nofkën dashamirëse "inxhinieri poet" apo "poeti idealist".

* * *

Atë të diel të muajit qershor turisti shqiptaro-amerikan prej mëngjesit e deri aty rreth orës dymbëdhjetë qëndroi në Fushën e Rrmajit. Ai fotografoi ata pak varre të moçme, të shpëtuara rastësisht, për të cilat tregoi interes të posaçëm duke mbajtur vazhdimisht shënime.

Dikur varret e moçme, sado që nuk kishin luksin e sotëm, nuk të linin të shkëputeshe lehtë. Kjo rridhte sepse ato shkrime që mbartnin në parzëm, megjithëse të lexueshme me vështirësi dhe tashmë thuajse të zhdukura, të rrëmbenin, të emociononin dhe të përvujtënonin. Në heshtje ato tregonin shumë, këshillonin urtësinë, të orientonin drejt besimit; madje, deshe, s'deshe të nxitnin të bëje në qetësi edhe një pendesë, edhe një lutje. Varret e shpëtuara rastësisht, ashtu të gurta, të murrme prej vjetërsimit, të pushtojnë ende me hijen e tyre të rëndë dhe të mistershme.

Projektuesi fotografoi edhe varret familjare të viteve të fundit, të mjeshtëruara bukur. Por me keqardhje vërejti se shumica e tyre nuk ishte sistemuar sipas mënyrës së ndjekur nga qytetarët e vjetër. Në bllokun e shënimeve shkroi vetëm kaq "Diçka mungon".

Burri i moshuar, i diplomuar edhe në shkencat bio-kimike, profesor në shkencat historike, që shoqëronte projektuesin e ndërtimit, shpjegoi se varret e ndërtuara sipas modelit të ri dallohen kryekëput prej atyre të traditës. Ata ndryshojnë jo vetëm nga konstrukti dhe materiali, ku mungojnë krejt mbishkrimet e përshpirtshme, por sidomos edhe nga emrat dhe mbiemrat që mbartin.

- Ja, këtu, - vijoi historiani, - ekzistonin dy varre të kahershme prej guri, ku qenë shkruar me skalitje dy epitafe në dialektin gegë.

I moshuari ia citoi epitafet, por të transkriptuara: "Sado mend e prirje të ketë, sado i pasur të jetë, në çastin që kujtohet i plotfuqishëm njeriu bëhet

i shkretë”, “O njerëz të mirë, o udhëtarë të përkohshëm, lutuni për ne që shpirtrat dhe eshtrat t’na prehen në paqe!”, Martini nxitoi të shënonte.

- I shkrove? - pyeti historiani. Tjetri pohoi me kokë. - Tani kundro këtë këtu dhe atë përbri, që kanë zëvendësuar varret e gurta, por që janë zgjeruar në të dy krahët. Shikon? Si duken? A nuk ngjajnë si dy ngrahina binjake?

Gjendeshin përballë atyre varreve të mëdha, të ngrira në granit laraman dhe në mermer të zi, ku shquheshin fotot prej porcelani me ngjyra, si dhe lulet artificiale me lloj-lloj bojërash. Përreth tyre ndodheshin gardhet e hekurta (brenda të cilave qenë përfshirë për secilin varr nga katër rrypina toke) dhe dyert e hekurta, të siguruara me dryna. Martini ngriti kokën dhe tek i pari lexoi pa zë: “Familja Shkëmbi, Uk... Gjelosh..., Shkurte..., Drane...”. Pastaj tek i dyti lexoi me mërmërimë: “Familja Prroni, Lulëzime..., Agime..., Marenglengs...”.

I tërhequr prej emrit të fundit, projektuesi kërkoi domethënien e tij, të cilin nuk e kishte dëgjuar ndonjëherë, por që iu duk interesant. Historian sqaroi:

- Është një sajim, dua të them një shkurtim i mbiemrave Marks, Engels, Lenin, Stalin.

Djaloshi thirri:

- Heu, bre!

- Çështja e emrave dhe e varreve është e lidhur me dy kohë të ndryshme. Fëmijëve të lindur pas vitit 1967 duhej t’u viheshin emra sipas një liste të rekomanduar nga zyra e gjendjes civile, e diktuar nga lart. Madje duhet pohuar se këta emra u përvetësuan shpejt nga rrethinat e afërta dhe të largëta të qytetit. Natyrisht, sepse vepronte urdhri. Por ka edhe një shkak tjetër më domethënës. Disa prej tyre ishin thjesht shqiptarë, ndaj u familjarizuan shpejt me to. Kjo është arsyeja që sot Famullia, në kalendarët fetarë, pranë emrave të njohur botërisht, kanë vënë në kllapa edhe përshtatjet e tyre në shqip, si Shën Andrea (Shën Ndreu, Shën Ndreka, Shën Andi), Shën Luçia (Shën Drita), Shën Luçiani (Shën Dritani). Mirëpo, në qoftë se shpirtërisht e në heshtje nuk u pajtuam kurrë me vitin 1967, me rrapëllimën e rrënimit të tempujve të shenjtë, të atyre altarëve ku zuri fill gatimi i arbërve të hershëm; nga ana tjetër ne u pajtuam natyrshëm me emrat tanë të vërtetë, të vjetër sa dhe gjuha jonë ilire-arbërore, u pajtuam natyrshëm me emrat e shenjtoreve tanë.

Pas këtij shpjegimi, projektuesi shpejtoi të shpaloste hartën e tij arkeologjike, të cilën e mbështeti mbi rrafshin e ngritur të një varri. Vuri gishtin mbi rrethin e kuq, që tregonte një objekt të shekullit të trembëdhjetë dhe tha:

- Do të kisha dëshirë që nesër të fotografoj edhe...

Historiani u përkul mbi hartë, u ngrys dhe sqaroi:

- Është e pamundur. Kishës së Shën Marisë në Danjë nuk i dihen më as themelet. Themelet e saj i përfundoi rrapëllima e 1967-s dhe uji i lumit Drin, që e përmbysi si pasojë e ndërtimit të hidrocentralit të Vaut të Dejës.

- Po këtë? - pyeti djaloshi me frymë të mekur.

- Ah, këtë?... Posi, posi! - u përgjigj qetësisht historiani, - patjetër. Muret e këtij tempulli në kështjellën Rozafa shpëtuan rastësisht, falë injorancës. Nuk e dinin se objekti, mbetur i shkretë, ishte Kisha e Shën Stefanit, domethënë e Shën Shtjefnit. Por ata nuk dinin as edhe se emri Rozafë lidhet me toponimin Rozafa, vend që ndodhet në Siri, ku u varros Shën Baku, i cili më parë u masakrua në Barbalista, zonë buzë Euftratit. Pikërisht nga toponimi Barbalista ka marrë emrin fshati Barbullush në Shkodër.

- Sa mirë! - tha djaloshi dhe u çlirua nga ankthi, që aty më parë nisi t'i ngjitej në grykë.

- Hë, pra, që në ndonjë rast injoranca, kjo e keqe, jo gjithherë ekziston për të bërë keq.

- Injoranca?!...

- Është e vërtetë se kuptimi i fjalës injorancë të ngre qimet e kokës përpyetë. Ajo ka fytyrë dhe përmbajtje të ndryshme. Mirëpo, kur ajo ekziston, atëherë me shumë kujdes duhet gjurmuar në thellësinë e "territ" të saj, sepse ka gjasa që të zbulosh..., që të zbulosh atë çka s'ta pret mendja. Kjo ngjet sepse terri është i përkohshëm, ndërsa drita është e përjetshme.

- Ju lutem, më konkretisht, - kërkoi projektuesi.

- Në trojet arbërore, vende të tilla si, për shembull, Bjeshkët e Nemuna...

Pasi shqiptoi fjalën e fundit, historiani sqaroi se dëshironte ta vinte në thonjëza fjalën "Nemuna" dhe zuri prapë nga fillimi:

- Në trojet arbërore, vende të tilla si Bjeshkët e Nemuna deri disa dekada më parë kanë qenë jo vetëm zona të një "errësire" shekullore...

- Çfarë tjetër? - u ngut të pyeste djaloshi, kur historiani ndërpreu bisedën.

- Ato kanë funksionuar edhe si Banka Gjenetike, sepse në to janë strehuar gjenet e mirëfillta të etnisë sonë. Në Bjeshkët e Nemuna u ruajt “Kartoteka e leksikut të stërlashtë të gjuhës arbërore”, ku historianët e shkencave filologjike, qofshin ata vendës apo të huaj, shpresojnë të gjejnë çelësin e gjuhëve parahistorike evropiane.

- Përse janë quajtur të Nemuna?

- Sepse atje ka shumë male të egra, më shumë male sesa njerëz. Sepse, sipas legjendave, atje ka pasur shumë zana që të shitonin në çast. Sepse ka pasur orë mali, shtojzovalle e dragonj... Si të thuash..., ka pasur të gjitha mjetet e nevojshme të sigurisë për t’u mbrojtur nga *drita e rrufeve të qytetërimit marramendës*. Dikur atje të paudhin e mallkonin “të rëntë rrufeja!”.

Projektuesi e kuptonte fare mirë se legjenda, në thelbin e saj, shpreh një realitet. Se në metaforën e historianit shprehej jo vetëm vështirësia e jashtëzakonshme për të mbijetuar në ato krahina të ashpra, por edhe se kjo mbijetesë ishte bërë shkas të ruhet një e vërtetë e madhe, që lidhet me gjuhën dhe prejardhjen e këtyre banorëve. Ky mendim krijoi tek ai ndjesinë e prehjes shpirtërore, që e bëri të buzëqeshte në mënyrë të çlirët. Më pas pyeti:

- Po, sot?

- Sot... Edhe pardje, dje, sidomos në gjysmën e dytë të shekullit njëzet është bërë një punë e madhe në lidhje me leksikun e gjuhës shqipe. Qysh para më se dy dekadash në kartotekën e leksikut shqiptar janë sistemuar një mori skedash.

- Atëherë... çfarë ju shqetëson?

- Nuk më shqetëson gjithaq dukuria demografike, që ndodhi rrufeshëm në vendin tonë pas vitit 1990, sesa diçka tjetër...

- Çfarë diçka tjetër?

- Më shqetëson rreziku i humbjes së asaj pjese të leksikut dhe të frazeologjisë që ka mbetur ende e pambledhur.

- Mendoj se nuk është vonë.

- Nuk është as herët. Kur kujtoj se ata që mbetën atje lart janë fare pak, o aspak... Aspak, sepse pleqtë që nuk pranuan të zbritnin në shehër tashmë kanë vdekur të gjithë. Kur kujtoj se ata, që dje erdhën nga Bjeshkët